

Eş Anlamlılık ***Synonymy**

D. Alan CRUSE

Çev. Safiye ÇELEBİ ÇAM¹

Geliş Tarihi: 10.03.2025
Kabul Tarihi: 12.05.2025
Yayın Tarihi: 24.06.2025
Değerlendirme: İki Dış Hakem /
Çift Taraflı Körlleme
Makale Türü: Çeviri

Atıf Bilgisi:

Cruse, D. Alan (2025). Eş Anlamlılık
(Çev.: Safiye Çelebi Çam). *International
Journal of Language and Translation
Studies*, 5/1, 196-231.

Benzerlik Taraması: Yapıldı –
iThenticate

Etik Bildirim:

lotusjournal@selcuk.edu.tr

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan
edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek
için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans Yazarlar: Dergide
yayınlanan çalışmalarının telif hakkına
sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0
lisansı altında yayımlanmaktadır.

12.1 Mutlak Eş Anlamlılar ve Eş Anlamlılık Ölçeği

Eş anlamlılığın bir çeşidi olan bilişsel eş anlamlılık zaten dördüncü bölümde temel benzerlik ilişkilerinden biri olarak takdim edilmiştir. Bu bölümde, eş anlamlılık kavramına dair daha geniş bir kavrayış geliştirilmiştir; bu kavrayış dahilinde bilişsel eş anlamlılık bir eş anlamlılık türü ya da derecesi olarak yerini alır; aynı zamanda bütün eş anlamlılık çeşitlerinin karakteristik özellikleri de detaylı şekilde incelenmiştir.

İki sağlam semantik bilgiyi tartışmamızın başlangıç noktası olarak alalım:

İlk bilgi, belli sözcük çiftlerinin ya da gruplarının birbirlerine anlam açısından özel olarak benzerliğidir. Bu özel benzerliğe sahip birimleri eş anlamlı kelimeler olarak adlandırmak âdettendir; fakat eş anlamlıların sınıflandırılması hiçbir şekilde bilişsel eş anlamlılık kavramıyla bitecek iş değildir; herhangi bir eş anlamlı kelimeler sözlüğüne göz atmak dahi bunu teyit edecektir.²

Mesela; Larousse Synonymes sözlüğü nomade (başıboş kimse), forain (yabancı) ve ambulant (gezici) kelimelerini tek

* Etik Beyan: * Çalışma, “Cruse, Alan D. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.” adlı kitabın “Synonymy” başlıklı 12. Bölümün tamamı yani 265-291. sayfalarının İngilizce ’den Türkçe ’ye tercümesidir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

¹ Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı, ORCID ID: 0000-0002-1946-7159, sccam@beu.edu.tr

² *Eş anlamlılık* terimini klasik anlamına benzer şekilde kullanıyorum; pek çok anlambilimci bu terimin kullanımını burada bilişsel eş anlamlılık olarak adlandırdığımız şeyle sınırlamaya kalkışacaktır.

Date of Submission: 10.03.2025
 Date of Acceptance: 12.05.2025
 Date of Publication: 24.06.2025
 Review: Double-blind peer review
 Article Type: Translation

Citation:

Cruse, D. Alan (2025). Synonymy (Trans.: Safiye Çelebi Çam). *International Journal of Language and Translation Studies*, 5/1, 196-231.

Plagiarism Check: Yes - iThenticate

Complaints: lotusjournal@selcuk.edu.tr

Conflict of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledges that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing in the journal retain the copyright to their work and their work is licensed under the CC BY-NC 4.0.

bir maddede eş anlamlı olarak birbiriyle ilişkilendirir fakat her biri için ayrı resmi tanım verir ki bu da bu kelimelerin hiçbir şekilde bilişsel eş anlamlı olmadıklarını sarahatle ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Dictionary of English Synonyms sözlüğü kill (öldürmek) kelimesini murder (cinayetle öldürmek) kelimesinin eş anlamlısı olarak verir (fakat ilginçtir ki bunun tersi geçerli değildir); strong (kuvvetli) kelimesini de powerful (güçlü) kelimesinin eş anlamlısı olarak verir fakat yine burada da bilişsel eş anlamlılık gözle görülür şekilde eksiktir (kazara öldürmek, cinayet işlemek anlamına gelmez; kuvvetli kedi (a strong cat) de illaki güçlü kedi (a powerful cat) olmayabilir).

İkinci bilgi ise bazı eş anlamlı kelime çiftlerinin diğer çiftlerden “daha eş anlamlı” olduğudur: Settee (kanepe) ve sofa (divan) kelimeleri, die (ölmek) ve kick the bucket (nalları dikmek) kelimelerinden daha eş anlamlıdır; aslında bu iki sözlüksel öge de boundary (sınır) ve frontier (cephe), breaker (büyük dalga) ve roller (dev dalga) ya da brainy (kafalı) ve shrewd (kurnaz) sözcük çiftlerine nazaran daha eş anlamlıdır (bu çiftlerin her birindeki kelimeler Roget’in Tesarus sözlüğünde yakın anlamlı olarak verilir fakat sezgilerimiz bize son kelime çiftiyle birlikte artık eş anlamlı olmak ve eş anlamlı olmamak arasındaki muğlak sınır çizgisine doğru yaklaşıldığını hissettiriyor).

Bu iki bilgi, görünüşe bakılırsa, eş anlamlılık ölçeği gibi bir şeyin varlığına işaret etmektedir. Fakat buna bakmadan önce, eş anlamlıların tamamının nasıl sınıflandırıldığına dair daha berrak bir resim çizmeye çalışalım.

Eş anlamlı kelimeleri nitelemenin düzgün bir yolu maalesef yoktur. Bu sorunu iki şekilde ele alacağız; ilk önce gerekli benzerlikler (necessary resemblances) ve mübah görülen/izin verilebilen farklılıklar (permissible differences) açısından, ikinci olarak da bağlamsal olarak (contextually) yani tanılayıcı çerçeveleri kullanarak. Her şeyden evvel, yaygın semantik özelliklerin ortaya koyduğu üzere eş anlamlı kelimeler arasında önemli ölçüde bir anlamsal örtüşme (semantic overlap) olduğu kesindir. Dolayısıyla mesela *truthful* (*doğrucu*) ve *honest*

(dürüst) kelimeleri bizim geniş eş anlamlılar sınıfımız içindedir ve nispeten yüksek bir anlamsal örtüşmeleri vardır; fakat mesela **truthful (doğrucu)** ve **purple (mor)** kelimeleri ortak hiçbir özelliğe sahip değildir ve tabi herhangi iki kelime ne kadar eş anlamlı olmayabilirse bunlar da o kadar birbirleriyle alakasızdır. Fakat bundan bir kelime çifti ne kadar çok anlamsal özellik paylaşıyorsa o kadar eş anlamlıdır gibi bir sonuç da çıkmaz. Aşağıdaki kelime çiftlerini düşünün:

creature (yaratık) - philosophy (felsefe)

animal (hayvan) - tree (ağaç)

dog (köpek) - cat (kedi)

alsation (alsas köpeği) - spaniel (japon spanyeli)

Aşağı doğru indikçe kelime çiftleri arasındaki anlamsal örtüşme artmaktadır. Fakat daha eş anlamlı bir hale büründüklerini sezmeyiz: **Alsas köpeği (alsation)** ile **Japon spanyeli (spaniel)** eş anlamlı değildir. Bu kelime çiftini ne kadar ince bir şekilde alt sınıflara ayırırsak da hiçbir zaman aralarında bir eş anlamlılık ilişkisine ulaşamayız. Bu açmazın anahtarı kelimeleri birbirinden farklılaştıran karakteristik özellikler: Eş anlamlı kelimeler yüksek düzeyde anlamsal örtüşme sergilemekle kalmamalı aynı zamanda örtük zıtlıkları (implicit contrastiveness) da oldukça düşük olmalıdır. **Spanyel** teriminin esas işlevi kendisiyle yakından ilişkili diğer sözcükleri mesela **alsas köpeği, İskoç çoban köpeği** vs.yi dışarıda bırakmaktır. Bu da demek oluyor ki **spanyeli** “örtük zıtlık seti (implicit contrast set)” olarak adlandırılabilen sözcük takımının diğer üyelerinden ayırtıran özellikler - deyim yerindeyse - gün gibi ortadadır. Bu **spanyel** örneğinde, zıtlık setinin diğer üyeleri aynı sınıftan kelimelerdir fakat bütün örneklerde böyle olacak diye bir şey yoktur. Mesela; **stallion (aygır)** kelimesine bakalım: **Mare (kısırak)** kelimesiyle örtük zıtlığı **bull (boğa)** kelimesiyle zıtlığından daha fazla ya da en azından ona denk gibi görünmektedir. Dahası; **spaniel** teriminin başka kelimelerle benzerliği bazı göndergelere bakılarak reddedilirse (hayır, bu bir spanyel değil), en azından örtük zıtlık setindeki başka kelimelerin **spaniel**den daha uygun olacağına dair bir beklenti var demektir. Bu durumda başka cins bir köpekten bahsedildiği bellidir. Fakat eş anlamlı kelimeler böyle değildir. Her ne kadar **truthful (doğrucu)** ve **honest (dürüst)** özdeş anlamlara sahip değilse de **John dürüsttür** demenin **John doğrucudur** ifade edildiğinde aralarındaki anlam farklı vurgulu değildir yahut **John dürüst değildir** dediği zaman kişi **doğrucunun** daha uygun bir kelime seçimi olduğunu ima etmemektedir. Genellikle eş anlamlı kelime çiftindeki bir kelimeyi reddetmek örtük şekilde öbür kelimeyi de reddetmek demektir; tabii bağlamda ya da mesela

dikkatin ince ayrımlara verilmesi gerektiğine işaret edilerek aktarılan cümlede başka bir belirti olmaması halinde böyledir bu. Aşağıdaki örneklerde sorulan soruya basit bir “hayır” cevabı vermek mevzu bahis durumlarda uygunsuz kaçacaktır:

1. A: Does this aeroplane have a motor? (Bu uçağın motoru (İng. motor) var mı?)

B: No. (odd if the aeroplane has an engine) (Hayır (eğer uçağın mekaniği (İng. engine) varsa tuhaf))

2. A: Has my husband been executed? (Kocam infaz mı edildi?)

B: No. (odd if A knows the man has been murdered) (Hayır (eğer A adamın cinayete kurban gittiğini biliyorsa tuhaf))

3. A: Would you say that the candidate was pretty? (Gelen adayın hoş biri olduğunu söyleyebilir misin?)

B: No, (odd if the candidate is good-looking, or even handsome) (Hayır (gelen aday iyi görünümlü hatta yakışıklı biriyse tuhaf))

Şu durumda eş anlamlı kelimeler “merkezî anlam özellikleri”nde (central semantic traits) özdeşmiş algısı yaratan fakat hiçbir şeyde değilse de duruma göre “minör” (minor) ya da “çeperde kalan anlam özellikleri” (peripheral traits) olarak tarif edebileceğimiz hususiyetler açısından farklılaşan sözcükbirimlerdir; eş anlamlılar arasındaki hoş görülebilir farklar 12.2 ve 12.3’te daha açık şekilde nitelenecektir.

Eş anlamlı kelimeler, aynı zamanda, karakteristik olarak belli ifade türleriyle birlikte kullanılırlar. Mesela; bir eş anlamlı kelimeye genellikle bir başka kelimenin anlamını izah etmek ya da açıklığa kavuşturmak için başvurulur. İki kelime arasındaki ilişki sık sık **yani** (**that’s to say = dememiz o ki**) ya da **daha doğrusu (or)** bağlacının türevleriyle gösterilir:

He was cashiered, **that is to say**, dismissed. (İşten atıldı, **yani** çıkarıldı.)

This is an ounce, **or** snow leopard. (Bu bir ons, **daha doğrusu** kar leoparı.)

Eş anlamlı kelimeler, bazen olduğu gibi, birbiriyle çelişecek şekilde kullanıldığında, **daha açık konuşmak gerekirse (more exactly)** veya **daha doğrusu (or rather)** gibi ifadelerle kast edilenin dikkat kesilmek gereken fark olduğu gerçeğine işaret etmesi de normaldir:

He was murdered, **or rather** executed. ((Cinayetle) öldürüldü **daha doğrusu** infaz edildi.)

On the table there were a few grains **or, more exactly**, granules of the substance (Masanın üstünde birkaç tane, **daha açık konuşmak gerekirse**, maddenin tanecikleri vardı.)

Normal işlevi bir öteki kelimeyle karşıtlık kurmak olan sözcüksel ögelerin, bu tür “ince farklara işaret eden” ibarelerle normalde bir arada bulunamadığına dikkat edin:

Arthur's got himself a dog - or more exactly, (*?) a cat (Arthur kendine bir köpek aldı – daha doğrusu (*?) bir kedi)

Daha önce de belirttiğimiz gibi eş anlamlı kelimeler sınıfındaki bazı sözcük çiftleri ötekilerden daha eş anlamlıdır ve bu da bir tür eş anlamlılık ölçeği olduğu ihtimalini akıllara getirir. Doğası itibariye de bir ölçeğin en azından bir başlangıç ve belli bir bitiş noktasına ihtiyacı vardır; eğer bu ölçekte yalnızca bir nokta varsa bu noktanın ölçek üzerinde başlangıç ya da sıfır noktasını oluşturması daha makbuldür. Eş anlamlılık derecelerine gelirsek, öyle görünmektedir ki anlamsal özdeşlik - mesela tam (mutlak) eş anlamlılık (absolute synonymy) - noktası bu başlangıç noktası sayesinde biraz daha berrak şekilde tespit edilebilir (birazdan içinde göreceğimiz üzere); öte yandan sıfır eş anlamlılık (zero synonymity) kavramı biraz daha geniştir. Evvela; bu kavram yani sıfır eş anlamlılık üniter bir kavram değildir: **long: short (uzun: kısa)** ve **green: expensive (yeşil: pahalı)** sözcük çiftleri muhtemelen sıfır eş anlamlılık örnekleri sayılacaktır fakat farklı nedenlerle. Dahası; eş anlamlı olma ve eş anlamlı olmama arasındaki ayrım çizgisi pek çok örnekte nispeten muğlaktır. Mesela **rap: tap (vurmak: hafifçe vurmak)**, **rap: knock (vurmak: tıklatmak)**, **rap: thwack (vurmak: pat diye vurmak)**, **rap: bang (vurmak: aniden vurmak)**, **rap: thud (vurmak: gümbürdetmek)** sözcük dizisinde eş anlamlılık nerede sona ermektedir? İşte bu sebeplerden ötürü ölçeğimizin sıfır (başlangıç) noktasını mutlak eş anlamlılık yapmak daha iyi bir fikir gibi görünmektedir; hâl böyle olunca da ölçek eş anlamlılık ölçeğinden ziyade anlamsal fark ölçeği olacaktır (sıfır eş anlamlılığın üniter bir kavram olmadığı göz önünde bulundurulursa, ölçek belki de düz bir çizgiden ziyade merkezde bir başlangıç noktası olan, eş merkezli çemberlerden oluşan bir dizi olarak resmedilmelidir).

Bu kitapta geliştirilen sözcük-anlamı kavrayışına göre, iki sözcükbirimin ancak ve ancak bütün bağlamsal ilişkileri (birinci bölümde anlatıldığı üzere) özdeş olması halinde mutlak eş anlamlı sınıfına dâhil edilecektir (yani özdeş anlamlara sahip kelimeler olacaktır).³ Elbette bu tanım

³ Bu tanımlı, eş anlamlılara dair farklı bir sınıflandırma öneren Haas Lyons'a (1981:50-1) borçluyum:

- (i) Eş anlamlılar, ancak ve ancak *bütün anlamlarının* özdeş olması halinde *tam manasıyla* eş anlamlıdır;
- (ii) Eş anlamlılar, ancak ve ancak *bütün bağlamlarda* eş anlamlı olmaları halinde *bütünüyle* eş anlamlıdır;
- (iii) Eş anlamlılar ancak ve ancak (*ilgili*) *bütün anlam boyutlarında* özdeş olmaları halinde *tam olarak* eş anlamlıdır.

Lyons mutlak eş anlamlıları tamamen, bütünüyle ve tam manasıyla eş anlamlı ifadeler olarak tanımlar; kısmi eş anlamlılar ise (eğer Lyons'u doğru anlıyorsam) yukarıdaki kriterlerin hepsini olmasa da en azından birini karşılayan ifadelerdir. Aynı zamanda “az çok benzer fakat özdeş olmayan” anlamlara sahip bir yakın eş anlamlılar kategorisi de vardır ve yakın eş anlamlı ile kısmi eş anlamlı arasında ayrım olduğunda çok ısrar eder.

(i)'deki *özdeş* ile (ii)'deki *eş anlamlı* muhtemelen (iii)'teki *tam olarak eş anlamlı* manasında anlaşılacaktır. Her ne kadar Lyons yakın eş anlamlının kısmi eş anlamlı ile aynı olmadığına ısrar etse de onun tanımları gereği yakın-eş anlamlıların eksik eş anlamlı ve dolayısıyla kısmi eş anlamlı olduğu (elbette tek bir eş anlamlılık çeşidini temsil etseler de) unutulmamalıdır. Öyle görünüyor ki (ii) tanımı pratikte normallik mefhumundan kabul görmemiş bir şekilde yararlanıyor: aksi halde Lyon'un *geniş*

uyarınca iki kelimenin mutlak eş anlamlı olduğunu kanıtlamak tam manasıyla imkânsızdır çünkü bu durum, sözcükbirimlerin bütün bağlamlardaki ilişkilerini kontrol etmek anlamına gelecektir (bağlamların sonsuz sayıda olması durumunda - ki böyledir - böyle bir kontrol teorik olarak da imkansızdır). Fakat bir mutlak eş anlamlılık iddiasını yanlışlamak prensipte çok kolay bir şekilde yapılabilir çünkü sözcükbirimlerin bağlamsal ilişkilerdeki en ufak fark yeterli kanıt sunar. Mutlak eş anlamlılara yönelik bir araştırmayı (ya da daha doğrudan konuşalım: eş anlamlı farz edilen kelimeler arasındaki başkalıklarla ilgili araştırmayı) bağlamsal ilişkilerin en muğlak olanı yani nispi normallik bakımından yürütmek uygun olacaktır. Üstelik iki sözcüğün bütün bağlamlarda eş-normallik (equinormal) olması tasavvur edilemeyeceğinden ve bizim amacımız doğrultusunda farklı bağlamsal ilişkilerde gösterilmeyen şeyin anlam olmamasından ötürü, çıkan sonuç bütün bağlamlarda eş-normallik (equinormality) olan iki sözcüğün özdeş anlamlara sahip olduğudur.

Şimdi mutlak eş anlamlılığa aday bazı sözcüklerden oluşan aydınlatıcı örnekleri inceleyelim. Aşağıdaki kelimeler amacımıza hizmet edecektir: *begin: commence (başla(t)mak: başla(t)mak), munch: chew (çiğnemek: çiğnemek), hate: loathe (nefret etmek/tiksinmek: tiksirmek/nefret etmek), scandalous: outrageous (rezil/utanç verici: çirkin/utanç verici)*. İşe bakın ki bu sözcük çiftlerinin hiçbirisi söz konusu kriterleri karşılamamaktadır; her birini bir ötekenden ayıran bağlamları bulmak mümkündür (aşağıda aktarılan bağlamların yanına eklenen + işareti “daha normal” demek iken, – işareti “daha az normal/daha tuhaf anlamına gelir):

4a. Johnny, telll Mummy when Playschool begins and she'll watch it with you. (+) (Johnny, Anneciğine Playschool'un ne zaman başladığını (begin) söyle, o da seninle birlikte izleyecek (+))

b. Johnny, telll Mummy when Playschool commences and she'll watch it with you. (-) (Johnny, Anneciğine Yuvanın ne zaman başlatıldığını (commence) söyle, o da seninle birlikte izleyecek (-))

kelimesi “*Büyük bir hata yapıyorsun*” cümlesindeki *büyükün* yerine kullanılamaz” şeklindeki cümlesini (s.52) yorumlamak zor olur.

Burada ortaya konulan mutlak eş anlamlılık tanımı esasında Lyons'un (ii) ve (iii) tanımlarının birleşiminden çok da farklı değildir, şurası hariç:

- (a) Lyons'un (iii) tanımı anlamın kaç boyutu olduğu ve iki kelimenin herhangi bir tikel boyutta özdeş olup olmadığına nasıl karar verileceği sorularını ortaya koyar. Haas'ın tanımı anlam boyutlarının önceden belirlenmesini gerektirmez ve tek bir temel bilgiye dayalı potansiyel mutlak eş anlamlı kelime adaylarını sınama yöntemine işaret eder.
- (b) Lyons'un bütünüyle [total] ve tam olarak [complete] eş anlamlıları ayırmasının amacı şu ihtimale yer açmaktır: İki kelime tam olarak eş anlamlı olabilir fakat birlikte kullanım (eşdizim) sınırlamalarından ötürü dağılımları özdeş olmayabilir. Hemen göze görünmese de burada kabul gören tanımda bu farka yer vardır zira anlamsal bir kökene sahip olmamaktan gelen normallik farkları dikkate alınmayacaktır (aşağıda yer alan 9.dipnota bakın). (Lyons, eş anlamlılığı sözcükbirimler (lexeme) bağlamında tanımlar: dolayısıyla da (i) tanımı söz birimler (lexical unit) için geçerli değildir.

5a. Arthur is always chewing gum (+) (Arthur sürekli sakız çiğniyor (chewing) (+))

b. Arthur is always munching gum, (-) (Arthur pası sakız yiyor (munching). (-))

6a. I don't just hate him, I loathe him. (+) (Ondan nefret etmiyorum (hate) sadece, tiksiniyorum da (loathe) (+))

b. I don't just loathe him, I hate him. (-) (Ondan tiksiniyorum (loathe) sadece, nefret de ediyorum (hate) (-))

7a. That is a scandalous waste of money, (+). (Rezalet (scandalous) para israfı. (+))

b. That is an outrageous waste of money. (-) (Çirkin (outrageous) bir para israfı rezalet. (-))

İki sözcüğün normalliğindeki her farkın sözdizimsel değil de anlamsal bir kökeni olduğundan emin olmak için uygulama yapmak önemlidir. Kısmî mutlak eş anlamlılık (partial absolute synonymy) mükemmel şekilde ihtimal dâhilinde olduğundan ötürü her iki sözcüğün de sözdizimsel açıdan normal olduğu bağlamlar işe koşulmalıdır (tabi bu durum saptanabildiği sürece). Mesela; 8 ve 9. tümcelerın normalliğindeki fark **hide (saklamak)** ve **conceal (gizlemek, örtmek, kapatmak)** sözcüklerinin eş anlamlı olmadığına dair bir kanıt addedilmemelidir:

8. Where is he hiding? (normal) (Nerede saklanıyor? (normal))

9. Where is he concealing? (odd) (Nerede kapanıyor? (tuhaf))

Hide (saklamak) ve **conceal (gizlemek, örtmek, kapatmak)** kelimelerinin mutlak eş anlamlı olmadığı gerçeği her ikisinin de sözdizimsel anlamda aynı derecede kendi yuvalarında olduğu bağlamları kullanmak suretiyle ispat edilebilir:

10a. Johnny, where have you hidden Daddy's slippers? (+) (Johnny, babanın terliklerini nereye sakladın (hidden)? (+))

b. Johnny, where have you concealed Daddy's slippers? (-) (Johnny, babanın terliklerini nereye kapattın (concealed)? (-))

Nearly (neredeyse) ve **almost (hemen hemen)** kelimeleriyle alakalı sorunlar hâlihazırda ele alınmıştır fakat bu iki kelimedede varsayılan sözdizimsel farkların etki göstermediği bağlamların ötesine geçmeksizin de bütünüyle anlamsal bir ayrım yapılabilir:

11a. He looks almost Chinese. (+) (Hemen hemen Çinliye benziyor (+))

b. He looks nearly Chinese. (-) (Neredeyse Çinliye benziyor (-))

12a. It was almost too horrible to look at. (+) (Bakması hemen hemen korkunçtu (+))

b. It was nearly too horrible to look at. (+) (Bakması neredeyse korkunçtu (-))

Eğer kelimelerden biri bir deyimden parçası ise, iki kelime arasında belli bir bağlamda ortaya çıkan normallik farkı mutlak eş anlamlılığa karşı sunulabilecek makbul bir kanıt değildir çünkü bu durumda kelimelerden biri zaten tek başına bir sözcükbirim değildir. Yani mesela **John pulled a – (John ---- çekti)** cümlesinde kullanılabilecek **fast (hızlı)** ve **rapid (çabuk)** kelimeleri arasındaki normallik farkının bu iki kelimenin eş anlamlılığıyla ilgili tartışmalarla alakası yoktur.

Bir kelime formunun alakasız anlamlarının teste bulaşmasına müsaade etmemek de ayrıca önemlidir: 13a. ve b. arasındaki normallik farkı, mesela, 14a. ve b.’de yer alan **old (eski)** ve **former (bir önceki)** kelimelerinin mutlak eş anlamlı olup olmadığı sorusuyla ilgili değildir:

13a. Arthur’un en son arabası eski (old) bir araba. (+) (Arthur's most recent car is an old one. (+))

b. Arthur’un en son arabası onun bir önceki (former) arabası. (-) (Arthur's most recent car is a former one, (-))

14a. He had more responsibility in his old job. (Eski (old) işinde daha fazla sorumluluğu vardı. (+))

b. He had more responsibility in his former job. (-) (Önceki (former) işinde daha fazla sorumluluğu vardı. (-))

Mutlak eş anlamlılara dair ciddi bir araştırma başlattığımızda bir şey aşikâr hale gelir: Eğer böyle bir durum varsa yani mutlak eş anlamlı kelimeler mevcutsa, bu kelimeler aşırı derecede nadir rastlanan kelimelerdir. Dahası; mutlak eş anlamlılık ilişkisinin meydana çıkması halinde pek de uzun soluklu olmayacağını düşünmek makul görünmektedir. Bir dilde mutlak eş anlam arz eden kelimelerin var olması için açık bir sebep yoktur ve insan bu kelimelerden herhangi birinin işlevini kaybetmesini ya da farklı bir anlama gelmesini bekleyebilir. Öğrenciler sık sık **sofa (divan)** ve **settee (kanepe)** kelimelerinin mutlak eş anlamlı olduğunu söyler. Bu tabirler şu an kullanımda olduğu için onları birbirinden ayıran bağlamları bulmak zor gibi görünmektedir. Ama ben çocukken **sofa (divan)**’nın **settee (kanepe)**’den daha “zarif” olduğu düşünülürdü; gelin görün ki pek çok öğrenci anne babaları için **settee (kanepe)**’nin daha “zarif” bir tabir olduğunu bildirmiştir. Bu değişkenlik hesaba katıldığında, mevcut bir mutlak eş anlamlılık ilişkisi de uzun

süre dayanacağı benzememektedir. Pek çok anlambilimcinin de iddia ettiği⁴ gibi doğa boşluğu nasıl sevmiyorsa doğal diller de mutlak eş anlamlıları sevmez.

Şu durumda **mutlak eş anlamlılık**, tersine dönmüş eş anlamlılık ölçeğimizin bitiş noktasıdır. Bu noktayı içine alan fakat ölçek boyunca kat ettiği mesafeyi de aşan bir alan bilişsel eş anlamlılığı temsil etmektedir. Bilişsel olmayan eş anlamlı kelimeler de olduğu için (bunlara yakın eş anlamlı (plesionym) diyeceğiz) ölçek bilişsel eş anlamlılığın sınırını da en nihayetinde eş anlamlı olmamaya doğru aşar. Ölçeğin her alanı içerisinde, eş anlamlılık dereceleri farklılaşmaya devam eder.

Bu satırların hemen arkasından gelen iki bölümde, bilişsel eş anlamlılık (cognitive synonymy) ve yakın eş anlamlılık (plesionym) ile bağdaşan iki sözcükbirim arasındaki anlamsal farklılıkları inceleyeceğiz.

12.2. Bilişsel Eş Anlamlılar

Bu bilişsel eş anlamlılık konusu dördüncü bölümde kısaca anlatıldı. Bir sözcük çiftinin bilişsel eş anlamlı olması için belirli anlamsal özelliklerinin ortak olması gerektiği açıktır. Fakat bir önceki kısımda gördüğümüz üzere çok çok az bilişsel eş anlamlı sözcük çifti mutlak eş anlamlıdır; bundan çıkan sonuç da örneklerin çoğunda bir sözcükbirimin, en azından bazı açılardan, bilişsel eş anlamlılarının herhangi birisinden anlamsal açıdan farklılaşması gerektiğidir. Bu kısımda, hangi bilişsel eş anlamlıların özdeş olması ve hangilerinin farklılaşması gerektiği noktasında her ikisinin de anlamsal özelliklerinin mahiyetini daha açık ve anlaşılır şekilde tespit etmek üzere çaba harcanacaktır.

Öncelikle sözcükbirimlerin anlamlarının ortaya çıktığı iki başat yol arasında önemli bir ayrım yapalım. 15a. ve b. arasındaki farklı düşünün:

15a. I just felt a sudden sharp pain. (Aniden çok keskin bir acı hissettim.)

b. Ouch! (Ah!)

Bu iki ifadeyle iletilen mesajın içeriğinin aynı en azından çok benzer olduğuna dair bir algı vardır fakat anlamın taşınma şekli noktasında farklılaşırlar. Semantik tarz (semantic mode) bağlamında farklılaştıklarını söyleyelim; 15a'daki anlam önerme tarzındadır (propositional mode) fakat 15b'deki anlam anlatım tarzındadır (expressive mode). Önermesel anlamının (propositional meaning) nitelikleri kısmen işleme konulduğu cümleyle ifadeye kavuşan önerme

⁴ Mesela bk. Soll, L. (1966). Synonymie und Bedeutungsgleichheit. Germanisch-romanische Monatsschrift. 16, p. 95.; Gauger, H. (1972). Zum Probleme der Synonymie. Tübingen Beiträge zur Linguistik 9, Tübingen.; Baldinger, K. (1980). Semantic Theory Towards a Modern Semantics, translated by W.C. Brown and edited by R. Wright. Oxford: Basil Blackwell, p. 239, not:42.

tavrına dayanır; dememiz o ki nitelik cümlelerin beyan, soru, emir ya da ünlem vb. olmasına göre değişmektedir. Bir beyanda, doğruluk-koşullarını (truth-conditions) belirleyen önermesel anlamdır; bu anlam belirli bir durumla ya da diğer beyanlarla ilişkili olabilir. Önermesel anlam, rolünü en azından kısmen cümlede (başka unsurlara) gönderme yapan ifadelerin göndergesel niteliklerini işleterek yerine getirir. Mesela; önermesel anlamın soru ya da buyruklardaki rolü - bunların ikisi de doğruluk-koşullarına sahip değildir - yukardakilerle ilişkili olsa da farklıdır: Sorularda, önermesel anlam doğru cevapları teşkil eden ifade aralığını belirler; buyruklarda ise buyruğa uygunluk ya da itaat sayılabilecek eylem aralığını belirler. Anlatımsal anlam ise bu şekilde işlemez. 15b.'de doğruluk-koşulları yokken, 15a.'nın bu koşulları barındırdığına dikkat edin. Haddini aştığının düşünülmesi riskini alarak, 15a.'nın doğruluğuna karşı gelebilir kişi: “Yalan söylüyorsun, ben sana çift doz Novacan verdim ” diyebilir mesela. 15b.'ye bu şekilde karşılık vermek pek bir anlam ifade etmeyecektir. Bir beyandaki sözcükbirimin taşıdığı anlatımsal anlam doğruluk-koşullarını belirlemede hiçbir rol oynamaz. Bu sebepten ötürü, mesela 16a. ve 16b. özdeş doğruluk-koşullarına sahiptir:

16a. Arthur has lost the key. (Arthur anahtarı kaybetmiş)

b. Arthur has lost the blasted key. (Arthur, lanet olası anahtarı kaybetmiş.)

Fakat eğer, yalnızca anlatımsal anlam taşıyan **blasted (lanet olası)** ifadesi önermesel anlam taşıyan **spare (yedek)** kelimesiyle değiştirilirse, farklı bir doğruluk-koşulu içeren bir cümle elde ederiz:

17. Arthur has lost the spare key. (Arthur yedek anahtarı kaybetmiş.)

Buna koşut şekilde, ne **blasted (lanet olası)** ne de 18'deki **been and gone and (kim yedi bu haltı da)** ifadeleri soruya verilebilecek doğru cevaplar aralığından eksiltecek bir şey yapmaktadır:

18. Who's been and gone and locked the blasted door? (Kim yedi bu haltı da lanet olası kapıyı kilitledi?)

Blasted (lanet olası) ifadesi, 19b'de de benzer şekilde etkisizdir; söz konusu durumda 19a.'ya uygun görülen bir eylem mutlaka 19b.'ye de uygun görülecektir (tam tersi de geçerlidir):

19a. Shut that window! (Pencereyi kapat!)

b. Shut that blasted window! (Kapat şu lanet olası pencereyi!)

Önermesel anlam ve anlatımsal anlam arasında başka farklar da vardır. Mesela; sunulan anlam çoğunlukla dijital olarak kodlanır yani yalnızca ayrı basamaklarda çeşitlenebilir; öte yandan

anlatımsal anlam, en azından yoğunluk açısından, sürekli olarak çeşitlenebilir ve bu yüzden de analogik olarak kodlanır. 15a'daki acının yoğunluğunu artırmak istediğimizi varsayalım: Eğer bunu önermesel anlam açısından yapmak istiyorsak, birbirinden ayrı kelime seçimlerinden oluşan setimizden bir tercih yapmamız gerekecektir:

I felt a suddenly sharp (very sharp/extremely sharp/....) pain. (Aniden keskin (çok keskin/feci keskin/...) bir acı hissettim.)

Yukarıda 15b. ile kodlanan ifadedeki acının yoğunluğunun ünlemi prozodik derecelendirme yoluyla bitmek bilmez ince farklarla değiştirmek suretiyle çeşitlendirilebilir. Mesela; sesin yüksekliği, başlangıç aralığı ve tonlama konturunun ses düzeyini artırıp azaltmak bu çeşitliliği sağlayabilir. (Bu tonlama konturu fenomeni dokuzuncu bölümdeki süperlatiflerle bağlantılı olarak kullanılmıştır; süperlatiflerin hepsi de anlatımsal anlam veren bir unsura sahip gibi görünmektedir). Öyle görünüyor ki prozodik derecelere göre şekillenmekle anlatımsal anlam, en azından İngilizcede, bağlaşıktır (korelatif). Anlatımsal anlamı önermesel anlamdan ayırtıran bir diğer özellik de şudur: Anlatımsal anlam; yalnızca cümleyi kuran için, cümlelerin kurulduğu zaman ve yerde geçerlidir. Anlatımsal anlam; bir tebessüm, kaş çatma, sabırsızlık jesti yahut köpeğin havlamasıyla aynı sınırları paylaşır (bunların hepsi de görünüşe bakılırsa sürekli olarak derecelendirilebilir). Dilin, cümlelerin o anki bağlamını aşma kapasitesi (buna zaman zaman yer değiştirme kapasitesi denir) ki bu kapasite dün hissettiğim acı ya da Arthur'un yarın hissedeceği acı ile ilgili konuşmamı sağlar, tamamen önermesel anlama bağlıdır.

Önermesel anlam ve anlatımsal anlam arasındaki farkın bilişsel eş anlamlılıkla ilişkisi açıktır: Sözcükbirimin esas anlamı bu iki anlam türünden biriyle ya da her ikisiyle birden inşa edilmiş olabilir: Eğer iki kelime bilişsel eş anlamlı ise ortaya koydukları önerme özellikleri bakımından özdeş olmalı fakat anlatım özellikleri bakımından farklılaşmalıdırlar. Şimdi kısaca da olsa anlatımsal anlamın kendini dil içerisinde açığa vurma yollarına bakalım.

Tamamen anlatımsal anlam veren sözcükbirimlerden oluşan bir kelime yelpazesi vardır. Bunların en açık örnekleri "heyecan ifadeli tamamlayıcı kelimeler" dediğimiz kelimelerdir. Mesela ünlemler:

Gosh! Wow! Hell's Bell's! Bother! Ace! I'll say! (Tanrım! Vaay! Kahretsin! Baş belası! Müthiş! Bak sen!)

Cümle içinde dilbilgisel rolleri olabilir; mesela bir sıfatı ya da zarfı düzenliyor olabilirler:

Get that damn dog off my seat. (Çek şu lanet köpeği koltuğumdan.)

You can blooming well put it back where you got it. (Nereden aldıysan aynı kahrolası yere koyabilirsin.)

Holy shit! Balls! My arse! Piss off! Bugger me! (Bok olsun! Taşaklarımı ye! Götüm! Bok ye! Siktir git!)

(Tabu olarak görülmeyen pek çok heyecan ifadesi de tabu ifadelerin zaman içinde usturuplu olarak uyarlanmış biçimleridir. Mesela; **Gosh (god)**, **heck (hell)**, **gee whiz (jesus)** vs.) Fakat işlevi ve anlamı ifadeyi çeşitlendirmekten ibaret olan tek sözcük türü heyecan ifadeleri değildir. 20, 21 ve 22. cümlelerdeki **already (zaten)**, **still (hâlâ)** ve **yet (henüz)** kelimelerini bir düşünün:

20. He has already arrived. (Zaten geldi.)

21. He is still here. (Hâlâ burada.)

22. He hasn't arrived yet. (Daha gelmedi.)

Bunların hiçbirisi önerme anlamı taşımaz zira 20, 21 ve 22 sırasıyla 23, 24 ve 25. cümlelerin mantıkî muadilleridir:

23. He has arrived. (Geldi.)

24. He is still here. (Hâlâ burada.)

25. He has not arrived. (Gelmedi.)

Buradan çıkan sonuç şudur: Bu üç ifadenin bilişsel eş anlamlılığı sıfırdır. Elbette buradan anlamsız oldukları sonucu çıkmaz: Bu üç kelime hem birbiriyle etkileşim kurabilir hem de diğer kelimelerin anlamlarıyla; fakat bu anlamsal bir tuhaflığa yol açacaktır:

? He is already still here. (? Zaten hâlâ burada.)

? Has he only just arrived already? (? Yalnızca zaten mi geldi?)

? He has already finished –though I expected him to finish earlier. (? Zaten bitirmişti- her ne kadar ondan daha erken bitirmesini beklediysen de.)

Anlatımsal anlamın en karakteristik özelliği bir tür duygu ve tavır aktarmasıdır; bu duygu ve tavır, şüphe, katiyet, umut, beklenti, şaşkınlık, nefret, hayal kırıklığı, hayranlık, yılışıklık, ciddiyet ve benzeri olabilir. Uygun bağlamlarda **still (hâlâ)**, **yet (henüz)** ve **already (zaten)** kelimeleri duygu ifade edebilir: 26, 27 ve 28. cümleler şu şekilde kurulduğunda çok büyük ihtimalle şaşkınlık ifade edecektir:

26. Hasn't he arrived yet? (Henüz gelmedi mi?)

27. Has he arrived already? (Geldi mi bile?)

28. Is he still here? (Hâlâ burada mı?)

Fakat ifade ettikleri anlamlar birbirinden illaki çok farklı duygular uyandıracaktır diye bir şey yoktur. Temelde *henüz*, *zaten* (*bile/çoktan*) ve *hâlâ*'nın 29, 30 ve 31. cümlelerde ifade ettiği konuşmacının beklentisi ya da beklentileridir:⁵

29. The shop should still be open when the meeting finishes. (Toplantı bittiğinde dükkân hâlâ açık olmalı.)

30. We tried to contact him, but he had already left. (Onunla irtibat kurmaya çalıştık ama çoktan gitmişti.)

31. That stretch of line has not yet been electrified. (Hattın o kısmına henüz elektrik verilmedi.)

Bu cümleler, nispeten duygusal nötrlük beyanında bulunmak için kullanılabilir. *Still* (*hâlâ*) *already* (*çoktan/zaten*) ve *yet* (*henüz*) burada taşıdığı anlam anlatımsaldır; normalde duygu olarak tarif edilebilecek bir şey ifade etmemelerine rağmen böyledir fakat görünüşe göre bu kelimeler prozodik derecelendirmeye uygun değildir. Prozodik yoğunlaştırma, aşıkârdır ki, bu birimler için yalnızca ayrı bir duygu yükü taşımaları halinde geçerli olacaktır.

Anlatım özellikleri ve önerme özellikleri bir sözcükbirimin anlamında aynı anda mevcut olabilir. Bu *daddy* (*babacık*) ve *mummy* (*annecik*) gibi kelimelerde geçerlidir; bu kelimeler anlatım anlamı açısından *mother* (*anne*) ve *father* (*baba*) kelimelerinden en azından kısmen farklılaşır (küçültme ekleri genellikle salt anlatımsal anlamla ilgili işlev gösterirler). *He's my dadady* (*O benim babacım*) cümlesine “*No, he's not. (hayır değil)*” diyerek karşı gelinebilir fakat bu yalnızca önerme anlamını etkiler (bk. *He is my father* (*O benim babam*)), anlatımsal anlamının sahiciliğini sorgulamaya açmaz. Karma anlamlı (mixed meaning) kelimelere başka örnekler de gösterilebilir *paw/pati* (el anlamında), *mug/surat* (yüz anlamında) ve *blubber/zırlıdamaktır* (gözyaşı dökmek anlamında).

Anlatımsal anlamın şimdiye kadar ortaya konulandan çok daha önemli olması mümkündür; iletişimin bu anlam olmaksızın imkânsız olacağı tartışmalıdır. İletişime dönük her ifade, niyet edilen önerme tavrının göstergesi olarak kendi anlamının bir kısmını iletmelidir. Bu olmaksızın, söz konusu ifade iletişimsel açıdan ölü olacaktır; tıpkı bir mantık bilimcinin ileri “sürdürdüğü”

⁵ Ben *hâlâ*, *henüz* ve *zaten/çoktan* vb. gibi kelimelerin ille de bir varsayım kadar güçlü bir ifade ortaya koyduklarını düşünmüyorum (her ne kadar gerçekte güçlü bir beklentiyi bir varsayımdan ayırmak zor olabilse de).

önermeye benzeyecektir. Önerme tavrı ortaya konulduğunda, bir önermeyi canlandırma etkisi de yaratacaktır. Önermenin sinyali özel bir sözcükbirimi tarafından da verilebilir⁶:

I promise to be faithful. (Sadık olacağıma söz veriyorum.)

I warn you not to go. (Seni gitmemen yönünde uyarıyorum.)

Ya da kelimelerin dizilimini değiştirerek:

He is here. (Burada)

Is he here? (Burada, değil mi?)

Ya da prozodik değişimlerle de bu tavra işaret edilebilir. Fakat anlam ne ile taşınırsa taşınsın, anlatımsal tarzda aktarıldığını düşünmek için iyi nedenlerimiz vardır. **Ne giyiyor** gibi basit bir soruyu ele alalım. Bu cümledeki sorgulama pek çok tipik anlatım özelliğini sergiliyor. Öncelikle; cümleyi kurana, cümlelerin kurulduğu zaman ve mekâna bağlı (sorgulamanın yalnızca anlatım tarzıyla sınırlı olmadığını görün: Arthur John’a Mary’nin ne giydiğini sordu cümlesinde “**sordu**” önerme özelliği olarak göze çarpar, dahası bu özelliğin yeri değiştirilmiştir). İkincisi, bu cümle prozodik derecelendirmeye değiştirilebilir: **O, ne giyiYOR?** En nihayetinde, bu cümleye doğrudan karşı çıkılamaz: Kimse “**Ne Giyiyor**” sorusuna “**Bu doğru değil, bunu ona sen aldın**” diye cevap veremez (sorgulamanın yanlış olduğu çünkü soruyu soranın cevabı zaten bildiği anlamına gelir bu). Sözelimi bir sorudaki sözcükbirimleriyle taşınan anlatımsal anlamın, sorudaki önermesel anlamın yaptığı şekilde sorgulama kapsamına girmemesi fakat bununla etkileşime geçip niteliğini değiştirmesi önemlidir. Mesela, “**Geldiler mi bile?**” cümlesindeki **bile** ile taşınan anlatımsal anlam sorulan sorunun parçası değildir ve tek işlevi sorgulamanın niteliğini değiştirmektir. Dolayısıyla bu “**Geldiler mi bile**” sorusu “**Geldiler mi**” sorusu ile aynı türde bir soru değildir.

Şimdiye kadar ele alınan örneklerin aksine, bazı sözcükbirimlerin bütün kullanım bağlamlarında ortaya çıkmayan bir anlatım kapasitesi vardır; fakat bu birimleri muğlak addetmek kimseyi tatmin etmeyecektir. Bu unsurlar arasında iki tür diğerlerinden daha ayırt edilebilirdir. Öncelikle; epeyce nötr şekilde kullanılmasına rağmen, duygusal anlatımsal anlamının verilebileceği türler vardır. Mesela; 32a ve b’deki **baby (bebek)** duygusal açıdan soğuk kelimelerdir:

⁶ Bu cümlelerdeki *söz vermek* ve *uyarmak* kelimeleri önerme tavrını sinyallemekten fazlasını yapıyor: Eylem bildiren kelimeler sınıfına aitler (bk. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Word*. Oxford: Clarendon Press. ve Searle, J. R. (1969). *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.) yani (uygun şartlar altında) yalnızca dile getirilmeleri bile eylem niteliğinde sayılabilir.

32a. Mother and baby are progressing satisfactorily. (Anne ve bebek tatmin edici bir gelişim gösteriyor.)

b. The baby was born prematurely. (Bebek prematüre doğdu.)

Fakat **bebek** kelimesine fazlasıyla duygu da yüklenebilir:

33. Oh, look - a baby! Isn't he adorable? (Ah, hele bak şu bebeğe! Tapılası değil mi?)

Infant (yeni doğan) ve **neonate (yeni doğmuş bebek)** sözcükleri, buradaki **baby (bebek)** sözcüğünün aksine, anlatımcı şekilde kullanılamaz; oysa bu kelimelerin önermesel içerikleri **baby (bebek)** kelimesininkine çok yakındır. **baby (bebek)** kelimesinin özünde bir anlatımsal anlam taşıdığını söylemek belki pek de tatmin edici olmayacaktır fakat bu kelime ile **infant (yeni doğan)** kelimesi arasındaki potansiyel anlatımsal anlam farkının öze dair bir fark olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Gizil bir anlatım kapasitesi olan ikinci tür unsurlar ise biraz daha farklıdır. İlk tür gibi bu unsurlar da duygusal açıdan nötr şekilde kullanılabilirler fakat ilk unsurların prozodik değişiklikler sayesinde duygu ile yüklenmesi gerekirken, ikinci unsurlar buna çok uygun değildir; buna rağmen bağlam anlatımcı özellikleri seçmekte ve deyim yerindeyse bu özelliklere odaklanıp çoğaltıyor gibi görünmektedir. Evvela 34a. ve b.'yi karşılaştıralım:

34a. I want you to go on taking these tablets, Miss Smith. (Bu tabletleri almaya devam etmenizi (go on) istiyorum Bayan Smith.)

b. I want you to continue taking these tablets, Miss Smith. (Bu tabletleri almayı sürdürmenizi (continue) istiyorum Bayan Smith.)

Dil kesitinden (register) ötürü, bu kelimeler arasında çağrışımsal anlam bakımından farklı kelimelere nazaran muhtemelen daha az fark vardır: **go on (devam etmek)** da **continue (sürdürmek)** de burada önemli bir anlatımcı anlam yükü taşımaktadır. Fakat bir de 34a. ve b. ile 35a. ve b. ve 36a. ve b.'yi karşılaştıralım:

35a. He went on complaining about it for hours afterwards. (Daha sonra bu konuyla ilgili şikâyet etmeye saatlerce devam etti. (go on))

b. He continued complaining about it for hours afterwards. (Daha sonra bu konuyla ilgili şikâyet etmeyi saatlerce sürdürdü. (continue))

36a. I can tell you, it went on for quite some time. (Sana şöyle söyleyeyim: Biraz daha devam etti (went on))

b. I can tell you, it continued for quite some time. (Sana şöyle söyleyeyim: Biraz daha sürdü. (continued))

Burada yine bir dil kesiti etkisi vardır; fakat buna ek olarak *go on (devam etmek)* tümcelerdeki örtük anlatımı pekiştirirken, *continue (sürdürmek)* bunu azaltmaktadır. Aynı fenomenin bir başka örneği olarak *issue (dolaşıma sokmak)* ve *put out (yayınlamak-yaymak)* sözcüklerini (ilişkili anlamlarıyla) düşünün. 37a. ve b. numaralı tümceleri tıpkı 34a. ve b. gibi azıcık farklılaşmaktadır:

37a. We shall be putting out a detailed statement later today. (Günün ilerleyen saatlerinde detaylı bir beyanat yayınlayacağız (put out))

b. We shall be issuing a detailed statement later today. (Günün ilerleyen saatlerinde detaylı bir beyanatı tedavüle sokacağız. (issue))

Fakat 38a. ve b. arasında çok daha büyük bir fark vardır:

38a. Public opinion has been seriously misled by the stream of lies and half-truths the management has been putting out over the last few months. (Genel görüş, yönetimin geçtiğimiz aylarda yaydığı (put out) yalan rüzgârları ve yarı gerçeklerle ciddi anlamda yanıltılmıştır.)

b. Public opinion has been seriously misled by the stream of lies and half-truths the management has been issuing over the last few months. (Genel görüş, yönetimin geçtiğimiz aylarda dolaşıma soktuğu (issue) yalan rüzgârları ve yarı gerçeklerle ciddi anlamda yanıltılmıştır.)

Öyle görünüyor ki resmî çağrışımdan uzak sözcükbirimler resmî üsluba ait sözcükbirimlere nazaran daha fazla “anlatım yoğunluğu”nu ifade etme eğilimindedir. Ayrıca “sözcüklerin ilginçliği (mesela deyimler, mecazlar, *foot the bill (hesabı ödemek)* deyimindeki *foot* gibi öteki kelimeyle birlikte anlamlı olan sözcükler de dahil olmak üzere) ile onların ifade gücü arasında bir korelasyon da vardır.

Yalnızca anlatımsal özellikleri ya da potansiyel anlatım gücü bakımından farklılaşan *jolly/very* (son derece/çok), *father/daddy* (baba/babacım), *cat/pussy* (kedi/kedicik) *infant/baby* (yeni doğan/bebek), *go on/continue* (devam etmek/sürdürmek) sözcükleri bilişsel eş anlamlılardır. Her ne kadar duygu ve tavır genellikle anlatımsal tarz ile aktarılsa da bunun her zaman böyle olmak zorunda olmadığı da akılda tutulmalıdır. Kişi üzüntüsünü “üzgünüm” diyerek ifade edebilir; bu cümle, önerme kanalından yararlanır ve yanlış da olabilecek bir beyanda bulunur. (Bu cümlemin üzüntü ifadesi olmak ile kişinin duygusal durumunu tasvir

etmek arasında kalmış olması mümkündür. Eğer böyleyse, benim söylediklerim yalnızca duygu durumu açısından geçerlidir)⁷. Anlamları yalnızca belirli göndergelere dayanarak farklı değerlendirmeler/yargılar ifade etme noktasında farklılaşan sözcük çiftleri (ya da biri yargı belirtirken, öteki nötrdür/tarafsızdır) bulmakta pek zorluk çekmeyiz: *horse: nag (at: yaşlı at)*, *car: banger (araba: küstür araba)*, *a smart alec: a clever chap (küstah: akıllı)*, *mean: careful with one's money (cimri; tutumlu)*. Bu değerlendirmeler şüphesiz ki anlatım kanalı açısından tipik bir şekilde anlamsal alana aittir, bazı değerlendirici anlamlar ifade edici olabilir. Fakat bizim kriterlerimize göre bu bahsettiğimiz hiçbir sözcük çifti bilişsel eş anlamlı değildir zira bu sözcük çiftleri birbirinden farklı doğruluk-koşulları temelinde kurulan cümleler oluştururlar. Bundan çıkan sonuç da değerlendirici özelliklerin en azından kısmen doğaları itibarıyla önermede bulunduklarıdır:

A: Arthur tried to sell me an old nag. (Arthur bana eski bir at satmaya kalkıştı.)

B: No, he didn't - it was a perfectly good horse. (Hayır, öyle bir şey yapmadı- gayet iyi bir attı.)

A: I hear Arthur's very mean. (Arthur'un çok cimri biri olduğunu duydum.)

B: No, he isn't - he's just careful with his money. (Hayır, değil: Yalnızca tutumlu.)

A: Arthur's a smart alec. (Arthur, küstahın teki)

B: No, he isn't - but he is clever. (Hayır değil fakat akıllıdır.)

Önermesel ve anlatımsal anlamlar dilde en önemli anlam çeşitleridir ve bunları bir konuşmacının kastettiği mesajı aktarmak için prensipte yararlandığı ve doğrudan kullandığı gereçler olarak düşünebiliriz. Kelimelerin anlamlarının başka yönleri de vardır fakat bu yönlerin işlem gördüğü birincil alan konuşmacıların niyeti ve kullandığı dil arasındaki arayüz değil de bir söylemi kuran dilsel parçalar arasındaki etkileşimlerdir. Bu anlamsal özelliklerin birincil işlevi mesajın unsurlarının ne dediğini çözmek değildir (bunu tabii ikincil olarak yapabilirler) daha ziyade aynı cümle ya da aynı söylem içinde hangi dilsel parçaların normal şekilde bir arada bulunabileceğine sınırlar getirmektir. Normal ifadelerde, bu sınırlamalar mesajı bilgiye indirgeme etkisi yaratır ve söyleme tutarlılık kazandırır (böylece söyleneni duyanın anlamasını kolaylaştırır); fakat bu sınırlamalar aynı zamanda bilinçli olarak görmezden gelinebilir ki bu da dilde tuhaflığa yol açabilir. Böylesi bir umursamazlık mesela bir kelimenin düz anlamıyla yorumlanmaması gerektiğine dair bir sinyal işlevi görebilir. Bu anlamsal özelliklerle iki başlık altında ilgileneceğiz:

⁷ *Üzgünüm* cümlesinin aynı anda hem anlatımsal hem de önermesel olması hatta bu açıdan kesin bile olmaması mümkündür; belki de her iki anlamın da üstünde bir yerlerdedir.

(i) Varsayımsal Anlam (presupposed meaning) ve (ii) Çağrışımsal Anlam (evoked meaning) .⁸

Varsayımsal anlamla başlayalım.

Varsayımsal anlam ifadesi burada teori öncesi bir manada, bir bakıma bir ifadenin ya da sözcükbirimin kullanımında olduğu gibi kabul edilen / kanıksanan fakat aslında belirdikleri / ortaya çıktıkları cümlelerin içinde de (somut olarak) ortaya konulmayan, reddedilmeyen, sorgulanmayan anlamsal özelliklere atıftır. Belirli varsayımlar (mesela varsayımsal özellikler) spesifik sözcükbirimlerle devamlı ve karakteristik olarak ilişkilendirilebilir. Mesela; *drink (içki içmek)* eyleminin kullanımı (içki) içme eyleminden gerçek ya da potansiyel bir kişinin “mustarip” olduğunu varsayar; zaten içme eyleminin içinde bir sıvı vardır. Dolayısıyla *Arthur drank it (Arthur onu içti), Did Arthur drink it? (Arthur onu içti mi?), Arthur didn't drink it (Arthur onu içmedi)* ve *Drink it, Arthur! (İç onu, Arthur!)* tümcelerinin normal kullanımında *it (o)* zamirinin bir sıvıya atıf olduğu varsayılır yani bu cümlelerden herhangi birinin kurulduğu bir konuşmaya kulak misafiri olan kişi kendinden emin bir şekilde *it (o)* zamirinin bir sıvıya atıf olduğu sonucuna varacaktır (metafor kullanılmıyorsa). Cümlede geçen *drink* eyleminin bir iddia, inkâr ya da soru işlevi görüp görmediği fark etmeksizin “liquid (sıvı)”yı *drink* eyleminin varsayımsal özelliği addedecek şekilde nitelendiren, sürekli bu şekilde anlaşılıyor olmasıdır.

Bir sözcükbirimin varsayımsal anlam özelliklerinin temel işlevi bu birimin normal dizimsel (sentagmatic) eşlikçilerine sınırlama getirmektir; bu yüzden de bu özelliklere anlamsal eş-

⁸ Bilişsel eş anlamlılar arasındaki bu muhtemel farklar açıklamasının çok derinlikli olmasına gerek yoktur. Mesela ben yalnızca bağlamsal vs. dolaysız nesnenin sürekli silinmesi ihtimali bakımından farklılaşan telefonla aramak [ring up] ve telefon etmek [telephone] terimlerini bu açıklamaya dâhil edip etmemek gerektiğinden emin değilim (bkz. Allerton, D. J. (1982). Valency and English Verb. London: Academic Press, p. 134-5). *Şu an John arıyor* cümlesinde belirli nesne gizlidir (bağlam içinde silinmiştir) fakat *Mary’i şu anda göremezse, telefonla konuşuyor* cümlesinde dolaysız nesne belirsizliğini korur. Yine *münasip: uygun* [suitable: appropriate] ve *gerekli: doğru* [right:correct] kelimelerinden de emin değilim:

Münasip bir cevap verdi.
?Münasip cevabı verdi.
Uygun bir cevap verdi.
Uygun cevabı verdi.

?Gerekli bir cevap verdi.
Gerekli cevabı verdi.
Doğru bir cevap verdi.
Doğru cevabı verdi.

Bu durum belki de anlamsalın aksine dilbilgisel eşdizim sınırlamalarıyla ilgili bir meseledir (Patrick Griffiths’in örnekleri dikkatimi çekti). Her ne kadar Kastovsky (1981) karşıt kelimelerin yalnızca tematik anlam bakımından farklılaşan (mesela; katılımcının bakış açısının çözülmesi bakımından) bilişsel eş anlamlılar olarak görülmesi gerektiğini söylese de ben karşıt kelimeleri bilerek dışarda bıraktım. *John, Bill’in önünde* ve *Bill, John’un arkasında* cümlelerinin eşdeğer olduğunu vurgulamak elbette önemlidir fakat *Johh, Bill’in önünde* ve *John, Bill’in arkasında* cümleleri arasındaki fark da eşit derecede önemlidir karşıt kelimelerin nereye yerleşmesi gerektiğine dair işlemlerimizi belirleyen de budur.

kullanım sınırlamaları (bunu da 4.12de takdim ettik) deriz. İki farklı anlamsal eş-kullanım sınırlamasını birbirinden ayırmak gerekir. Öncelikle; bir sözcükbirimin önermesel özelliklerine kaçınılmaz olarak eşlik edecek bazı kelimeler vardır. *die (ölmek)* fiilini düşünün; bu eş-kullanım sınırlaması (co-occurrence restriction) *die (ölmek)* fiilinin dilbilgisel öznesinin mahiyetine bazı anlamsal kısıtlamalar dayatır:

Arthur died. (Arthur öldü.)

The aspidistra died. (Aspidistira (salon yaprağı) öldü.)

? The spoon died. (? Kaşık öldü.)

? Arthur's exam results died. (? Arthur'un sınav sonuçları öldü.)

Tuhaf tuhaf konuşuyor durumuna düşmeden öldüğü söylenebilecek yegâne şeyler (a) doğada bulunan (b) canlı (ve muhtemelen aynı zamanda (c) ? ölümlü *Melek öldü.*) “Doğada bulunan”, “canlı” ve “ölümlü” kelimelerinin anlamsal özellikleri *ölmek (die)* fiilinin anlamının mantıkî şartlarıdır; *die (ölmek)* mefhumu bunlar olmaksızın algılanamaz. Biz seçme sınırlamaları (selectional restrictions) olarak mantiken gerekli anlamsal eş-kullanım sınırlamalarından bahsedeceğiz. Şimdi *kick the bucket (nalları dikmek)* ibaresini düşünün: *kick the bucket (nalları dikmek)* ibaresi *die (ölmek)* eylemi gibi aynı seçme sınırlamalarına sahiptir fakat özneye daha ileri anlamsal zaruriyetler dayatır:

Arthur kicked the bucket. (Arthur nalları dikti.)

? The hamster kicked the bucket. (? Hamster nalları dikti.)

? The aspidistra kicked the bucket. (? Aspidistra nalları dikti.)

die (ölmek) eyleminin aksine (deyim anlamıyla) *kicked the bucket (nalları dikmek)* söz konusu öznenin ancak ve ancak insan olması halinde tamamen normaldir. Fakat bu ek sınırlama *kicked the bucket (nalları dikmek)* eyleminin anlamından mantıkî olarak türememektedir. *Kicked the bucket (nalları dikmek)* ibaresinin önermesel anlamı “insana özgü bir yolla ölmek” değildir; yalnızca “ölmek”tir. Bu durumun “insan” öznelere sınırlı olması anlamsal açıdan (semantik olarak) keyfidir.⁹ Bu türden keyfi eş-kullanım sınırlamalarına da eşdizim sınırlamalar (collocational restrictions) diyeceğiz.

İşin doğası gereği, eşdizim sınırlamalar ve bilişsel eş anlamlılık arasında mantıkî bir ilişki kurulacaktır: Biz eşdizim sınırlamaları doğruluk-koşullarıyla alakasız eş-kullanım olarak

⁹ bk. Palmer, F. R. (1976). *Semantics: A New Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 97.

tanımlayacak yani hangi sözcükbirimin farklılaşmasına rağmen bilişsel eş anlamlılığını koruyacağına ilişkin bir izahat getireceğiz. Bu çok anlaşılır olmayabilir; zira eşdizim farklarının işin içine girdiği bilişsel eş anlamlılık teşhisi bize tuhaf gelen cümlelerin doğruluk-koşullarıyla ilgili karar vermeyi gerektirir. Aşağıdaki soruların parantez içinde belirtilen koşullarda nasıl normal şekilde cevaplanabileceğini düşünün:

39. Is there something wrong with the engine of your lawn-mower? (Çim biçme makinenin motorunda bir sorun mu var?)

(There is something wrong with the (electric) motor.) ((Elektrik) motorla ilgili bir sorun var.)

40. Is Arthur the one with beer-foam on his moustache? (Arthur, bıyığında bira köpüğü (foam) kalan tip mi?)

(Arthur is the one with beer-froth on his moustache.) (Arthur bıyığında bira (froth) kalan tip.)

İngilizcede **froth** sözcüğü konuşma dilinde metonomi yoluna asıl atıfta bulunulan varlığa yani **beer (bira)**'ya zihinsel erişim sağlıyor! **froth** sözcüğünün bu metonomik anlamı esasen bira ile kullanım sıklığını göstermesi ve daha spesifik bri kullanım alanını olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. İngilizcede **foam** ise daha geniş bir kullanım alanına sahip gibi görünüyor *deniz köpüğü* gibi.

41. Have you grilled the bread? (Ekmeği kızarttın (grill) mı?)

(You have toasted the bread.) (Ekmeği ısıttın (toast))

42. Has the aspidistra kicked the bucket? (Aspidistra nalları dikti mi?)

(The aspidistra has died.) (Aspidistra öldü.)

Bu sorulara dolambaçsız bir “hayır” cevabı verebilecek kişi esasında kılı kırk yaran bir ukala olabilirdi. İş birliği kurmaya yönelik tek muhtemel cevap ise muhakkak “evet” ya da “böyle diyemezsin, şöyle demen gerekir” gibi bir şey olacaktır. Fakat soruların cevabı “evet”tir. Doğrusu **Çim biçme makinesinin motoru (motor) sorunlu**¹⁰ demek iken, **Çim biçme makinesinin elektriği (engine) sorunlu**¹¹ gibi cümleleri yanlış (her ne kadar tuhaf olsa da) olarak damgalamak konusundaki isteksizliğimizin gücüne dayanarak **engine** ve **motor**

¹⁰ orj. *The lawn-mower motor is faulty*

¹¹ orj. *The lawn-mower engine is faulty*

sözcüklerini bilişsel eş anlamlılar olarak sınıflandıracamız; aynı sebeplerden ötürü *grill* ve *toast*, *froth* ve *foam*, *kick the bucket* ve *die* sözcüklerini de.

Mantıksal açıdan gerekli seçme sınırlamaları, bunları gerektiren önerme özelliklerinden ayrılamaz ve bu yüzden de bir sözcede nadiren ayrı bir işlev göstereceği söylenebilir (her ne kadar bilgidan kısmaya katkı sağlama efektiyle cümleye girseler de). Öte yandan eşdizim sınırlamaları mantiken gerekli değildir dolayısıyla bir sözceye ne kattıklarını sorgulamak da meşrudur. Genel anlamda, bu sınırlamaların birincil amacı mesajın bir kısmını şifrelemek değildir: Kullanımların çoğunda, varsayımsal özellikler (eşdizim ya da seçme o özellikler olması fark etmeksizin) kendi kapsamlarındaki sözcükbirimlerin taşıdığı önerme özellikleriyle ikiye katlanabilir. Mesela; *My grandfather passed away yesterday, passed away (Büyükbabam dün göçüp gitti)* cümlesindeki “*pass away (göçtü gitti)*” dilbilgisel öznesine eşdizim sınırlaması dayatır zira göçüp giden yalnızca bir “insan” olabilir. Fakat “*pass away (göçüp gitti)*” ifadesi, “insan” oluşun birincil taşıyıcısı değildir. Bu rol *büyükbaba* tarafından icra edilir; büyükbabanın “insan” oluşu ise ona özgü bir önerme özelliğidir. *He passed away yesterday (Dün göçtü gitti)* gibi bir cümlede bile, bu ifadeyi duyan kişinin cümledeki öznenin insan olduğunu anlamasını sağlayan ilk ifade “*pass away (göçtü gitti)*” değildir; bu cümleinin kullanıldığı pek çok durumda, *he (o)* göndergesi zaten cümleyi duyan kişi tarafından bilinecektir ve “*pass away (göçtü gitti)*” ifadesinden “he (o)”nun insan olduğu yönünde türetililecek bilgi de bu anlamda fazlalık olacaktır. 43 ve 44’ü karşılaştırarak eşdizim sınırlamalarının rolünü gözlemleyebiliriz:

43. My grandfather passed away yesterday. (Büyükbabam dün göçtü gitti.)

44. My grandfather died yesterday. (Büyükbabam dün öldü. (died))

die (ölmek), *pass away (göçüp gitmek)* ile aynı önerme özelliklerini taşır fakat aynı eşdizimsel sınırlamalara takılmaz. *die (ölmek)* ve *(pass away) göçüp gitmek* arasındaki “kesit farkını” bir kenara bırakacak olursak, bu iki cümleinin de aynı mesajı aktarma potansiyeline sahip olduğu görülebilir. Aralarındaki tek fark 43’teki cümleinin yüksek derecede anlamsal bağdaşıklık barındırmasıdır çünkü öznesi cümleinin geri kalan kısmından zaten çıkarılabilir. Hem seçme hem de eşdizim sınırlamalarına daha faal bir semiyotik rol verilebilir. Mesela varsayımsal anlam bilgi “sızdırmak” üzere kullanılabilir:

A: What's John going to give me for my birthday? (John bana doğum günümde ne hediye alacak?)

B: I'm sworn to secrecy - but I advise you not to drink it all at once. (Gizli tutmaya yemin ettim ama sana tavsiyem hediyesini tek seferde içmemen olacak.)

Ya da eş-kullanım sınırlamaları metaforik bir etki yaratmak üzere bilinçli şekilde görmezden gelinebilir:

Arthur's parrot's just passed away. (Arthur'un papağanı yeni göçtü gitti (passed away) bu dünyadan.)

Eşdizim sınırlamaları, gerekli anlamsal özellikler bağlamında belirlenebilecekleri derecede farklılaşır. Tamamen belirlenebilir olduklarında sistematik eşdizim sınırlamalar olarak tarif edilebilirler. Bu örneklerin çoğunda (dikkat: hepsinde değil) bu sınırlamalar gerekli öğeyi seçme şartı gibi iş görürler. İnsan özne gerektiren *kick the bucket (nalları dikmek)* ve *pass away (göçüp gitmek)* eylemlerini gördük. *Grill (kızartmak)* ve *toast (ısıtmak)* da muhtemelen bu kategoriye aittir. Fail açısından bakıldığında aynı eyleme ya da sürece işaret ederler fakat işin içinde farklı erekler vardır. *Grill (kızartmak)* bir pişirme yöntemidir fakat *toast (ısıtmak)* böyle değildir. Isıtılan yiyecekler önceden pişirilmiştir fakat kızartılacak gıdalar zaten çiğdir. Dolayısıyla “*Onları kızartacak mısın yoksa tavada mı ısıtacaksın?*” sorusunu duyan kulak misafirimiz bu fiillerin göndergelerinin mahiyetiyle ilişkili bazı görüşlere sahip olacaktır. Bir sözcükbirimin yanına dizilen sözcüklerin çoğunun belirli anlamsal hususiyetler sergilediği ve böylelikle bu birimin kullanımının ardından belirli sözcüklerin geleceğine yönelik beklenti yarattığı fakat bu genel eğilimin istisnalarının da olduğu durumlarda yarı sistematik eşdizimsel sınırlamalardan bahsedebiliriz. Mesela; *customer (müşteri)* genellikle para karşılığında maddi değeri olan bir şey satın alır; bir diğer yandan *client (bir alıcı)* ise genellikle daha az somut nitelikli bir tür mesleki ya da teknik hizmet alır. Bu sebeple *bakers (fırıncılar)*, *butchers (kasaplar)*, *shoe-shops (ayakkabı-satıcıları)* ve *newsagents (gazete bayileri)* gibi yerlerden bir şey satın alan kişi *customer (müşteri)* olarak adlandırılırken, *architects (mimar)*, *solicitors (avukat)* ve *advertising agencies (reklam ajansları)* gibi yerlerden hizmet alan kişi *client (alıcı/danışan)* adlandırılır. Fakat şaşırtıcıdır ki bir bankanın hizmetlerinden yararlanan insanlar o bankanın *customer (müşterisi)* olarak adlandırılabilir. Böylece *client (alıcı)* sözcüğünün eşdizim sınırlamaları yarı sistematiktir.

Bazı sözcükbirimlerin eşdizim aralıkları yalnızca yanlarına dizilmesinde bir mahsur olmayan sözcüklerin sıralanmasıyla tarif edilebilir. Böyle sözcükbirimler kendine özgü (idiosyncratic) eşdizim sınırlamalara sahip birimler olarak tarif edilebilir. Kendine özgü eşdizim sınırlamalar bakımından farklılaşan mümkün bir bilişsel eş anlamlılar setine tabi olacak şekilde aşağıda yer alan kelimeleri düşünün:

Synonymy

	unblemished (özürsüz)	spotless (lekesiz)	flawless (kusursuz)	immaculate (yanlıssız)	impeccable (hatasız)
performance (performans)	-	-	+	+	+
argument (argüman)	-	-	+	-	?
complexion (görünüm)	?	?	+	-	-
behaviour (davranış)	-	-	-	-	+
kitchen (mutfak)	-	+	-	+	-
record (kayıt)	+	+	-	?	+
reputation (ün)	?	+	-	?	?
taste (tat)	-	-	?	?	+
order (düzen)	-	-	?	+	+
credentials (referans)	-	-	-	-	+

Yukarıdaki hükümler benim kendi görüşlerimi temsil etmektedir. Eşdizim örüntülerinin ardında anlamla ilgili bir sebep göremiyorum. Mesela; bilişsel eş anlamlılar olan *umpire* (*hakem*) ve *referee* (*hakem*) kelimeleri de kendine özgü eşdizim tercihlerinin örnekleridir. *Umpire* ve *referee* gibi sözcüklerin eşdizim sınırlamaları elbette bazı varsayımların ortaya çıkmasına sebep

olur. Aslında, kendine özgü eşdizim sınırlamalarının semantikle ilgili bir mesele olup olmadığı tartışmalıdır.¹²

Varsayımsal anlam gibi çağrışımsal anlam da esas olarak söylemin bağlaşıklığına /uyumuna (discourse cohesion) katkı sağlar; iletişimde yalnızca ikincil bir rolü vardır. Yine varsayımsal anlam gibi içinde bulunduğu cümlelerin doğruluk-koşulunu etkilemez ve bu sayede bilişsel eş anlamlılar arasında daha ileri bir potansiyel çeşitlilik kaynağı sağlar. Çağrışımsal anlam, bir dil içerisindeki farklı diyalekt (dialect) ve kesitlerin (register) varlığının bir sonucudur. Önce diyalekte bakalım. Diyalekt kavramına dair karışıklıklarla ilgilenmeyeceğiz. Diyalekt dediğimiz olgunun, bir dili konuşanlar arasında o dilin yüksek oranda anlaşılabilen değişkenleri ve dili kullanan grupları birbirinden ayıran karakteristik özellikler olduğu yönündeki basit görüşü dikkate alacağız. Diyalekt farklılıkları, coğrafi (geographical), zamansal (temporal) ya da sosyal (social) olarak sınıflandırılabilir; fakat şu akılda tutulmalıdır ki bu farklar birbirinden keskin şekilde ayrılabilir değildir zira mesela belirli bölgelerdeki lehçeler ya da ağızlar “daha yaşlı ya da alt sınıftan konuşmacılarla sınırlı ya da daha serbest olabilir. Anladığımız kadarıyla, bir diyalekte ait bir kelime bir diğer diyalekti betimlerken, bu diğer diyalekt konuşmacılarına makul şekilde tanıdık gelmesi ölçüsünde konuya dâhil olur ve aynı zamanda da ilk zikredilen diyalekt konuşurların bu kelimeyi karakteristik olarak kullanmasıyla tanınır. Mesela; *glen*, *loch*, *wee* ve *dram* gibi İskoç kelimeleri muhtemelen İskoçya dışında yaşayan ve İskoç olarak bilinen İngilizce konuşan kişilerin çoğuna tanıdık gelecektir; öte yandan sık sık eş anlamlılık tartışmalarında sökün eden *flesher* (=butcher) (*kasap*) kelimesinin standart İngilizce ile ilgisi, yabancılığından ötürü, su götürür. Farklı bir nedenden ötürü *tartan* (*kareli İskoç kumaşı*) gibi bir kelime bu bağlamda muhtemelen konuyla ilgisiz kaçacaktır; her ne kadar dili konuşanların çoğu bu kelimeyi genelde İskoçya ve İskoç işi şeylerle mutlaka ilişkilendirecek olsa da aslında kelime standart İngilizcede normal bir kelimedir ve bilhassa İskoç İngilizcesi konuşanlara özgü değildir.

Bir diyalekte konumlanan sözcükbirimin niçin bir başka diyalekte farklı bir sözcükbirime tam manasıyla eşdeğerli olamayacağının prensipte bir nedeni yoktur: Ancak böyle bir eşdeğerlilik

¹² Tabii sistematik olmamakla birlikte sentaktik [sözdizimle ilgili] de değildir; en iyi ihtimalle sözcükbirimle alakalı oldukları söylenebilir (Allerton [1984] ile kıyaslayın). Anlamsal açıdan keyfi eşdizimsel sınırlamaların varlığı başta daha önce verilen mutlak eş anlamlılık tanımını feshediyor gibi görünmektedir. Fakat bu tanım mutlak eş anlamlıların *anlamsal normallik bakımından* bütün bağlamlarda özdeş olması gerektiğini hassaten belirtir. 1 2’de anlamın kendisini en nihayetinde açık set unsurlarının birbiriyle ilişkisiyle kurulan yapılarda açığa vurduğu bildirilmiştir. Mesela; *hatasız* kelimesinin açık set unsurlarından oluşan karakteristik bir grupla birlikte kullanıldığı doğrudur. Fakat yapının düzeni bundan daha derine gitmez çünkü *hatasız* kelimesini yanına dizilen kelimeler (a) bu kelimeleri bir grup altında birleştirecek (örn: yalnızca *hatasız* kelimesinin yanına dizilenler olarak bir grup oluşturacak) ve (b) onları *özürsüz*, *yanlızsız* vb. kelimelerinin yanına dizilenlerden ayıran açık set unsurlarıyla daha ileri bir yapı oluşturacak özelliklere sahip değildir. Eğer eş-dizim yapıları anlamsal saiklerle bir araya gelseydi durum daha farklı olurdu. Bu yüzden, prensipte, kendine özgü eş-dizim sınırlamaları mutlak eş anlamlılığı sınarken dikkate alınmayabilir.

nadir de olsa bulunabilir pekâlâ; fakat bir diyalekte mutlak eş anlamlılarda olduğu gibi bir merkezkaç eğilimi tasavvur etmeye de gerek yoktur. Fakat farklı diyalektlere ait ve eş anlamlılık açısından belirgin iki sözlüksel birimin, ait oldukları “ana” diyalektleri (home dialect) içinde tam manasıyla paralel bağlamsal ilişkilere sahip olduğu ortaya koyulduğunda bile, iki diyalekte saptanan anlamlı birimler yine de mutlak eş anlamlı olmayacaktır, bilişsel eş anlamlı olarak kalacaklardır. Bunun nedeni de yer değiştirmiş (displaced) bir ögenin kendi “evi” çevresindeki imgeleri ve çağrışımları harekete geçirme gücüne sahip olmasıdır - bu *ev* ve çevresi yeni çevreyle karmaşık şekillerde etkileşime geçebilecektir böylece bu da “yabancı” ögeyi semantik açıdan doğal eş anlamlısından farklılaştırmaya yetecektir.

Farklı diyalektlerdeki eş anlamlılar arasında coğrafi farklılığa sahip olanlar muhtemelen en önemsiz olanlardır. Neyse ki çok sayıda örnek var: *autumn: fall* (sonbahar:güz), *lift: elevator* (asansör: çıkarıcı), *glen: valley* (küçük vadi: vadi), *wee: small* (minnacık: ufak). Fakat bunlar pek çok konuşmacının dilsel deneyiminde öyle çok da önemli değildir. Farklı **sosyal diyalektlerden** çıkan eş anlamlılar (tüh!) çok daha önemlidir: Bunlar arasından yapılan seçimin sonuçları bilhassa da bir sosyal sınıftan ötekine geçmeye heves edenler için coğrafi değişkenlerle bağlantılı coğrafi ve kültürel çağrışımların nispeten zararsız davetinin ötesine pekâlâ gidebilir. Dili konuşan pek çok kişi bu farka fazlasıyla hassastır. Ben küçükken evde çamaşır yıkanan ve yemek yapılan odaya *scullery* (bulaşıklık) denirdi. Babam mesleğinde ilerledikçe ve maaşı artıp sosyal konumu yükseldikçe bu oda önce *kitchen* (mutfak) sonra da *kitchenette* (mutfakçık) oldu. Buna paralel olarak *settee* (kanepa), *sofa* (divan) oldu; *serviette* (peçete) *napkin*e dönüştü ve bizler *lavatory*e (*hela*) (daha yaygın adıyla *lav*) gitmeyi bırakıp *toilet*e (*tuvalet*) gider olduk.¹³ Mensuplarının kendilerini en azından kısmen ayrıksı bir “diyalekt” kullanımıyla tanımladığı belirli sosyal gruplar arasında değişimin zamansal boyutu en az sosyal boyut kadar önemlidir ve bu boyutla etkileşim halindedir; zira kişinin bu gruptaki konumunu korumak istemesi halinde modası geçmiş (zamanı geçmiş) bir terminoloji kullanmaması gerekir. Özel ağızların genellikle çok hızlı bir sözcük değişim hızı olduğundan ötürü, bu kriter “içerde olanlar” ile “dışarda olanları” birbirinden keskin şekilde ayırır. Fakat daha uzun dönemli sözcük değişimleri -mesela *wireless* (kabloşuzun) *radio* (radyo), *swimming bath* (yüzme küvetinin) *swimming-pool* (yüzme havuzu) ile ikamesi- diyalektler arasında eş anlamlı kelimeler yaratmaktadır (farklı nesillerin konuştuğu ağızların karakteristiği). Bu eş anlamlı kelimeler, coğrafyaya göre değişen *varyantlar* kadar önemlidir.

¹³ Nancy Mitford’a (1956) göre *lavatory* [*hela*] kelimesinin aynı zamanda üst-sınıf bir kelime olması (ya da eskiden böyle olması) ilginçtir. Üst ve alt sınıfların, kelime kullanımları açısından kibarcık orta sınıftan ayrılması nadirattan değildir. (bk. Mitford, N. (1956). *Noblesse Oblige*. London: Hamish Hamilton.)

Diyalektler farklı özelliklere sahip - yaş (age), sınıf (class) ve bölgesel yakınlık (regional affiliation) - dil kullanıcılarıyla ilişkili dilsel değişkenler iken, dil kesitleri tek bir konuşmacının kullandığı dilsel değişkenlerdir; farklı olay ve durumlara uyacak şekilde kullanılır. Bizim amacımıza binaen yeterli olacak tek bir dil kesiti analizi birbiriyle etkileşen üç fark boyutunu birbirinden ayırır: Söylem alanı (discourse of field), söylem yöntemi (discourse of mode) ve söylem stili (discourse of style).¹⁴ Alan (field), söylemin başlığı ya da alanına atıftır: Mesela; hukuki söylem, bilimsel söylem, reklam dili, satış konuşmaları ve siyasi konuşmalar, futbol yorumları, yemek tariflerine özgü kelime (ve dilbilgisi) kullanımları vardır. Açıktır ki bu söylem alanları arasındaki bazı sözcükbirim farkları, farklı göndergelerin kendine has bir dikkat odağı yarattığı gerçeğine dayanır: Dini bir vaazdan ziyade bir yemek tarifinde *un*, *yumurta* ve *pişirme* kelimeleriyle karşılaşma ihtimalimiz daha fazladır ve şüphesiz ki *günah*, *cehennem* ve *tövbe* kelimelerini vaazda duymamız daha muhtemeldir. Fakat aynı göndergenin farklı olaylarda farklı isimler alması nadirattan değildir. İsimler yalnızca genellikle belirdikleri söylem alanları bakımından farklılaşıyorsa, bilişsel eş anlamlıdır. Mesela; *marriage* (evlilik) kelimesinin anlamlarından biri olan *matrimony* (karı-kocalık) alana özgü bir eş anlamlı addedilebilir (bu kelimeyle genelde hukuki ve dini bağlamlarda karşılaşılır); *wedlock* (nikah) kelimesi *matrimony* (karı-kocalık) ile örtüşür fakat muhtemelen yasa önünden ziyade kilisede duyulacak bir kelime olacaktır. Tersten bakacak olursak, *boobs* (göğüs) kıyafet sektöründe başka durumlarda *breasts* (meme) dediğimiz uzva atıf için kullanılır (*boobs* aynı zamanda anlamsal açıdan *titt*ten çok da uzağa düşmeyecek günlük bir dille teknik anlamından uzak şekilde kullanılır; bunun gerçek anlamda bir belirsizlik teşkil edip etmediği de enteresan bir husustur).

Dil kesitinin ikinci boyutu yöntem (mode/tenor)dır. Yöntem, dilsel mesajın iletilme biçimiyle ilgilidir; yani bu mesaj yazılı mıdır, söylenmekte midir, telgrafla mı bildirilmektedir? Burada yine eş anlamlılık ihtimalleri vardır. *about* (mesela hakkında): *concerning* (ilgili): *re* (konuda) öbeğini ele alalım. *Re* (konuda) sözlü dilin karşısında konumlanan yazılı dile özgü değildir fakat daha hususi olarak iş hayatında gördüğümüz bir ifadedir; mesajın tarzı kadar ait olduğu alanı da belirtir. Alan ve tarz değişkenleri, normal bağlamlarda ortaya çıkıp da yabancı çevrelere taşındıklarında ve başka çağrışımlarla kullandıklarında anlamsal açıdan nötr addedilebilmeleri bakımından diyalektle ilgili değişkelere benzerler:

¹⁴ bkz. Halliday, M. A. K., McIntosh, A. ve Stevens, P. (1964). The Linguistic Sciences and Language Teaching. London: Longman, p. 87-94) ve Hudson, R. A. (1980). Sociolinguistics. Cambridge: Cambridge University Press, s. 49.) *üslup* kelimesinin günlük anlamlarıyla karışmaması için *üslup* yerine *söylem biçimi* teriminin kullanılmasını teklif eder.

Oh look! A neonate! Isn't he lovely? (Ah baksana! Bir yenidoğan! Çok sevimli değil mi?)

Yukarıdaki tümcede *yeni doğandan (neonate)* kasıt *yeni doğmuş bir bebek (new-born baby)*'tir fakat kelimenin kendisi araştırma laboratuvarlarını ve klinikleri hatırlatmaktadır; bu çağrışımlar da söylenen şeyin genel mizacıyla ters düşmektedir.

Stil (style), dilsel etkileşimde yer alan taraflar arasındaki farklı ilişkileri işaretleyen dil özelliklerine atıftır. Bu özellikler birtakım faktörlere mesela durumun gerektirdiği rollere (örneğin röportajı yapan ve veren), katılımcıların birbirine ne kadar aşına olduklarına ve sosyal konumlarının ne olduğuna, karşılıklı olarak birbirine düşman, kayıtsız ya da dostane olup olmadıklarına vb. göre değişebilir. Bu durum, belli bir yere kadar resmî - gayri resmî boyut gibi algılanabilir; fakat gerçekte durum bundan çok daha karmaşıktır. Stil de özellikle ilgimizi çekmektedir çünkü bilişsel eş anlamlıların en şaşırtıcı şekilde artmasına zemin hazırlayan fark bu faktördür. Eş zamanlıların katlanarak artışı (kültürümüzde) ölüm, seks, boşaltım faaliyetleri, para, din, güç ilişkileri vb. gibi yüksek duygusal öneme sahip deneyim alanlarına atıfta bulunan kelimelerde iyiden iyiye belirgindir. Bu alanlardaki göndergeler için genellikle birbirinden hafif farklılaşan terimler yelpazesi buluruz ki bu yelpaze bir sözcenin bağlamına inceden uyumlanmasına müsaade eder.

(a) *kick the bucket, buy it, snuff it, cop it, pop off, peg out, expire, perish, die, pass away, decease, etc.* (Nalları dikmek, mevta olmak, tahtalıköyü boylamak, balı yemek, gebermek, mortoyu çekmek, vadesi dolmak, can vermek, ölmek, göçüp gitmek, vefat etmek vs.)

(b) *fuck, screw, shaft, bang, ball, lay, have it off with, make, score with, bed, go to bed with, sleep with, make love with, have sex with, have intercourse with, be intimate with, perform coitus with, etc.* (Sikmek, geçirmek, zımbalamak, çakmak, taşaklamak, becermek, işi pişirmek, yapmak, götürmek, yatağa atmak, yatağa gitmek, yatmak, sevişmek, seks yapmak, cinsel ilişkide bulunmak, cinsel olarak yakınlaşmak, cinsel birleşme yaşamak vs.)

(c) *piss, pee, pzddle, wee-wee, have a slash, spend a penny, point Percy at the porcelain, pass water, urinate, etc.* (Çiş yapmak, işemek, işi halletmek, su dökmek, çiş gelmek, ayak yoluna gitmek, sidik dökmek, su dökmek, idrarını yapmak vs.)

(d) *ane-licker, bootlicker, toady, yes-man, sycophant, etc.* (Yalaka, yaltakçı, yağcı, emir kulu, şakşakçı vs.)

(Bu kelimelerin bazıları üslup açısından olduğu kadar alan açısından da farklılaşabilir; bu iki faktörü birbirinden tamamen ayırmak gerçekten de imkânsızdır.)

Üslupla gelen değişkenler hiç şüphesiz ki çağrışımsal anlamı taşıyacak kapasitededir fakat aynı zamanda daha olumlu yönde de farklılaşırlar. Anlamsal olarak en normal bağlamlarda bile edilgen değillerdir; esasen bir açıdan durumun çeşitli yönlerini ifade eder ve böylece bu yönlerin oluşmasına yardım edebilirler. Mesela; konuşmacı, kendisini dinleyen kişiyle yalnızca konuşmanın seyri içinde bir sözcükbirim yerine ötekini seçmek suretiyle yakınlık kurabilir. Bu sebepten, en azından üslup değişkenlerinin anlamsal hususiyetlerinin bir kısmının çağrışımsal anlamdan ziyade anlatımsal anlamın yönleri olarak işlenmesi daha iyi olabilir.

12.3 Yakın anlamlılar (Plesionym)

Yakın anlamlılar, bilişsel eş anlamlılardan farklı doğruluk-koşulları bildiren cümlelerde kullanılmaları bakımından ayrışır: Yalnızca cümlenin sözdiziminde aynı yerde duran yakın anlamlılar açısından farklılaşan iki cümle - her ne kadar sözcükbirimlerin birbirinin alt anlamlısı olması halinde tek yönlü bir kapsama pekâlâ mümkün olabilse de - karşılıklı olarak birbirini kapsamaz. Yakın anlamlı kelime çiftinde her daim kelimelerden biri onaylanır, öbürü ise reddedilir ve burada herhangi bir paradoks da yoktur:

It wasn't foggy last Friday - just misty. (Geçen Cuma sisli değildi, yalnızca biraz pusluydu.)

You did not thrash us at badminton - but I admit you beat us. (Bizi badmintonda tokatlamadın- kabul ediyorum ki bizi dövdün.)

He is by no means fearless, but he's extremely brave. (Hiçbir şekilde korkusuz değil fakat aşırı derecede cesur.)

It wasn't a tap I heard - more of a rap. (Duyduğum şey tıklatma değildi, daha ziyade birileri hafifçe vuruyor gibiydi.)

She isn't pretty, but in her way she is quite handsome. (Güzel değil ama kendince epey hoş.)

He was not murdered, he was legally executed. (Cinayetle öldürülmedi, hukuk yoluyla infaz edildi.)

The loch where we were fishing is not a lake - it's open to the sea. (Balık tuttuğumuz koy (loch), göl (lake) değildi, denize açılıyor.)

Yakın eş anlam ve bilişsel eş anlam arasına açık bir çizgi çizilebilir. Fakat eş anlamlılık ölçeği üzerinde ters yönde yakın anlamlılığın sınırlarını belirlemek daha zordur, zira sözcükbirimler arasında anlamsal mesafe arttıkça yakın anlamlılık da belli belirsiz şekilde eş anlamlılıktan uzaklaşarak kaybolur. *Pek sayılmaz (not exactly)* ve *daha doğrusu (more exactly)* kelimelerinin ayırıştırıcı güçlerine güvenelim; bu kelimeler sözlüksel açıdan neyin uygun olduğuna dair

görülerimizle gayet güzel şekilde eşleşmektedir. *Pek sayılmaz* ve *daha doğrusu* ibareleri sunulan anlam farklarına titizlikle uyuyormuş gibi görünmektedir zira normalde bilişsel eş anlamlı kelimelerle birlikte kullanılmazlar:

? He kicked the bucket - or, more exactly, he died. (? Nalları dikti - daha doğrusu öldü.)

A: Is that your daddy? (Babacığın mı?)

B: ? Not exactly - it's my father. (? Pek sayılmaz- babam).

Bilişsel eş anlamlılar bir yana, *pek sayılmaz* (*not exactly*) ve *daha doğrusu* (*more exactly*) anlamsal farkları nispeten önemsiz olan sözcük çiftleriyle birlikte normal kullanılır:

A: Was there a fog that day? (Bugün sis var mıydı?)

B: Not exactly - more of a mist" (Pek sayılmaz daha ziyade pus vardı.)

We stopped by the side of a lake - or, more exactly, a loch, since there was an opening to the sea. (Bir gölün (lake) kenarında daha doğrusu denize açıldığı için koy (loch) diyebileceğimiz yerin kıyısında durduk.)

He was executed - murdered, more exactly. (İnfaz edildi daha doğrusu cinayetle öldürüldü.)

Fakat farklar belli bir anlam düzeyini aştığında sonuç tuhaftır:

? My father's a policeman - or, more exactly, a butcher. (? Babam polis memuru, daha doğrusu kasap.)

? Our dog - or, more exactly, our cat - died yesterday. (? Köpeğimiz -daha doğrusu kedimiz- dün öldü.)

? We bought a mare - or, more exactly, a stallion. (? Bir kısrak -daha doğrusu, aygır aldık.)

Daha doğrusu (*more exactly*) ibaresinin normalde ufak bir anlamsal özelliği devreden çıkarmak ve düzeltme yapmak üzere kullanıldığı unutulmamalıdır; bu ibarenin birbirine bağladığı iki sözcükbirim dolayısıyla aynı hususiyete sahip olmalıdır:

? He was murdered - or, more exactly, he was killed. (? Cinayete kurban gitti daha doğrusu öldürüldü.)

He was executed - or, more exactly, he was murdered. (İnfaz edildi daha doğrusu cinayete kurban gitti.)

Eğer sözcükbirimlerden biri ötekinin alt anlamı ise, yalnızca *pek sayılmaz* normal şekilde birlikte kullanılır ve yalnızca bu durumda alt anlam olarak nitelenebilir:

A: Was he killed? (Öldürüldü mü?)

B: ? Not exactly - he was murdered. (? Pek sayılmaz, cinayete kurban gitti.)

A: Was he murdered? (Cinayete mi kurban gitti?)

B: Not exactly- but he WAS killed. (Pek sayılmaz fakat öldürüldü.)

Yakın anlamlılık ile ilgili ilkelerle dolu bir açıklama yapmak görece zordur. Aşağıdaki önermelerin aşikâr eksiklikleri vardır fakat en azından sorunları berraklaştırmaya yardımcı olabilecekleri umulmaktadır.

Evvela alt anlam özellikleri ile ana anlam özellikleri arasında bir ayırım yapalım. Alt anlam özelliklerinin bir kelimenin anlamı dâhilinde rolü vardır; bu kelime de söz dizim yapısına değişiklik getiren bir kelimedir (mesela *red* in “*red hat*” (*kırmızı şapkadaki*, “*kırmızı*”); *quickly* in *ran quickly* (*hızlı koştu’daki “hızlı”*)); ana anlam özellikleri (capital semantic traits) ise bir tümcenin başını çeken ögeye benzer rol oynayan özelliklerdir (yani *hat* in *a red hat* (*kırmızı şapkadaki “şapka”*) ya da *ran* in *ran quickly* (*hızlı koştu’daki “koştu”*)). Bir sözcüksel ögenin hangi özelliklerinin ikincil, hangilerinin birincil/merkezî olduğuna karar veren genellikle yapılan izahın yani yorumun görece doğasından kaynaklanır. Mesela *stallion* (*aygır*); hem *male horse* (*erkek at*) ile hem de *equine-male* (*erkek at*) ifadeleriyle bilişsel eş anlamlıdır¹⁵; fakat hangisinin daha doğal olduğu konusunda bir miktar anlaşmazlık olabilir; göstergeler “erkek” kelimesinin burada *stallion* (*aygır*)’ın ikincil anlam özelliği olduğu yönündedir. Benzer biçimde *nag* (*ihhtiyar at*) kelimesi de doğal olarak “saygı duyulmayacak at nesnesinden” (ya da her ne dersiniz işte) ziyade “değersiz at” olarak açıklanır. Bu tanı yöntemi bizi “*walk* (*yürümek*)” kelimesini *stroll* (*dolaşmak*) kelimesinin; “*laugh* (*gölmek*)” kelimesini *guffaw* (*kahkaha atmak*) ibaresinin, “*wave* (*dalga*)” kelimesini *breaker* (*dev dalga*) ve *roller* (*büyük dalga*) kelimelerinin, “*good-looking* (*iyi görünömlü*)” kelimesini de *pretty* (*gözel*) ve *handsome* (*yakışıklı*) kelimelerinin ana/merkezî anlamsal özelliği olarak tanımlamaya götürecektir. Yakın anlamlılık ilişkisi ve kelimeleri birbirinden farklılaştıran özellikler arasında bir bağlantı aramak makul görünmektedir. Bir sözcük çifti, ilk bakışta, yalnızca ikincil/alt anlam özellikleri bakımından farklılaşıyorsa, bu çiftin yakın anlamlı gibi görünmesi daha muhtemeldir. Bunun böyle olmasına yönelik güçlü bir eğilim de olabilir ama arada basit bir korelasyon olmadığını da belirtmek gerekir. İkincil/alt anlam ve ana/merkezî anlam özelliklerinin nispi belirginliği epey değişkenlik gösterebilir gibidir ve bu değişkenliğin ne ölçüde sistematik olduğu (diğer anlamsal özelliklerden tahmin edilebilir olması manasında)

¹⁵ Ama altıncı bölümde, *geldin* üzerine 2.nottaki açıklamalara bakın.

şu an çok açık değildir. *pretty: handsome* (güzel: yakışıklı), *mare: stallion* (kısarak: aygır) ve *murder: execute* (cinayet: infaz) sözcük çiftleri gözlemlenebilir değişkenlerin örnekleridir. Öncelikle burada verilen ilk sözcük çifti olan *pretty: handsome* (güzel: yakışıklı)'ı düşünün. Bu sözcük çifti anlamsal özelliklerin konumu ve eş anlamlılık arasında olması beklenen ilişkiyi ya da bu ilişkinin yokluğunu örneklemektedir: Dememiz o ki bu kelimeler ana anlam özellikleri bakımından özdeştir; sadece ikincil/alt anlam özelliklerinde farklılaşırlar ve bu yüzden de yakın anlamlıdırlar. İkinci çift olan *mare: stallion* (kısarak: aygır) kelimeleri ana anlam özelliklerinde özdeş, alt anlam özelliklerinde farklı olmaları bakımından *pretty: handsome* (güzel: yakışıklı) çiftine benzerler. Fakat *pretty: handsome*'dan farklı olarak yakın anlamlı değildirler; esasında daha çok zıt anlamlı kelimelere benzerler. *mare: stallion*'daki alt anlam özelliklerinin, bir bakıma, ana anlam özellikleriyle eşit konuma yükseltildiği anlaşılmaktadır (eş anlamlılığın belirlenmesi söz konusu olduğunda). Fakat şunu da fark edelim: Bu yükseltmeye aynı anda ana anlam özelliklerinin rütbece indirilmesi eşlik etmez zira *stallion* (aygır) ve *bull* (boğa) (aynı alt anlam, farklı ana anlam özelliklerine sahip) kelimeleri eş anlamlı değildir. *murder: execute* (cinayetle öldürmek: infaz etmek) üçüncü bir ihtimali örneklemektedir. Eğer altıncı bölümde yer alan *murder* (cinayetle öldürme)'ın suçlar sınıfına, *execute* (infaz etme)'nin ise cezalar sınıfına ait olduğu yönündeki iddialar doğruysa; o zaman bu eş anlamlı kelime çifti aynı alt anlam ama farklı ana anlam özelliklerine sahiptir. Bu anlamda *stallion* (aygır) ve *bull* (boğa)'a benzerler. Fakat bu kelimeler ikinci çiftten (yani *mare: stallion*) farklı olarak yakın anlamlıdır. Bu da yalnızca alt anlam özelliklerine ışık tutulduğu ya da bunların öne çıkarılmadığını aynı zamanda ana anlam özelliklerinin de bir alt sınıfa indirildiğini gösterir. Bu iddia da *murder: rape* (öldürmek: tecavüz etmek) ve *execute: imprison* (infaz etmek: hapse atmak) sözcüklerinin eş anlamlı olmadığı gözlemiyle güçlendirilebilir. Bu kelimeler aynı ana anlam, farklı alt anlam özelliklerine sahiptir. Arka planda kalan ana anlam özellikleriyle birlikte vurgulanan alt anlam özellikleri sınıflandırmaya dâhil öğelerin karakteristiği gibi görünmektedir; onlara eşlik eden arka plan ana anlam özellikleri olmaksızın vurgulanan alt anlam özellikleri de tam manasıyla karşıt olmayan kelimelerin karakteristiği olabilir ya da *pretty: handsome* (güzel: yakışıklı) çiftinin aynı zamanda erkek-kadın karşıtlığını da içine aldığı iddia edilebileceği için salt karşıtlığın çok derine gömülü olmadığı karşıt kelimelerin karakteristiği olabilir.

Yakın anlamlılığın yavaş yavaş eş anlamlılıktan uzaklaştığını zaten belirttik; bu yüzden de birbirine komşu sözcükbirimlerin yakın anlamlı olmasını, uzak olanların da eş anlamlı olmamasını, muhtemelen iki arada bir yerde belirsiz bir alanda kalmasını sağlayan hususi

özelliklerin değişim ölçeklerini tespit edebilirsek bir adım ileri gidebiliriz. Bu ilişkilere dair örnekler sekizinci bölümde ele alınan sözcükbirim dizilişleri arasında bulunabilir fakat tabii bitişik olmayan ögelerin genellikle eş anlamlı olmadığı düşünülürken bir dizilişteki bitişik kelimelerin eş anlamlı olarak algılanma ihtimali daha fazladır (eğer zıt kutuplara konmamışlarsa). Mesela; *fog (sis)* ve *mist (pus)* ile *mist (pus)* ve *haze (hafif duman)* yakın anlamlıdır fakat *fog (sis)* ve *haze (hafif duman)* değildir; *mound (tümsek)* ve *hillock (tepecik)* *hillock (tepecik)* ve *hill (tepe)*, *hill (tepe)* ve *mountain (dağ)* muhtemelen tam manasıyla yakın anlamlı sözcük çiftleridir; fakat *mound (tümsek)* ve *mountain (dağ)* hatta *hill (tepe)* ve *mound (tümsek)* ya da *hillock (tepecik)* ve *mountain (dağ)* o kadar da yakın anlamlı değildir; *giggle (kıkırdamak)* ve *(laugh gülmek)* yakın anlamlıdır; fakat *giggle (kıkırdamak)* ve *guffaw (kahkaha atmak)* değildir vb. “Anlamsal uzaklık (semantic distance)” kavramı, tek bir hususiyetten daha fazla noktada farklılaşan ögelere daha sakınlımlı şekilde teşmil edilebilir (değişiklik eksenleri arttıkça, “uzaklık”tan ne kastedildiğini açıkça söylemek zorlaşır). Mesela *rap (hafifçe vurmak)* ve *tap (tıklatmak)* eş anlamlıdan fazlasıdır tıpkı *thud (gümbürdetmek)* ve *thump (güm güm vurmak)* ve muhtemelen aynı zamanda *rattle (tındırmak)* ve *clatter (tıkırdamak)* gibi; *tap (fakat hafifçe vurmak)* ve *thump (güm güm vurmak)* eş anlamlı olmaktan çok uzaktır tıpkı *thud (gümbürdetmek)* ve *rattle (tındırmak)* gibi. Değişebilen anlamsal mesafenin bir başka ölçeği de “bir ölçüde” kıstasıdır: Birbiriyle hiçbir şekilde bağdaşmaz görünen bazı sözcükler her şeye rağmen belli türde bir benzerliğe sahiptir:

A parish priest is to some extent a teacher. (Bir papaz bir ölçüde hocadır.)

A professional footballer is to some extent an entertainer. (Profesyonel futbolcu bir ölçüde şovcudur.)

A teacher is to some extent an actor¹⁶ (Bir öğretmen bir ölçüde aktördür.)

Bu şekilde bağlantılı pek çok öge anlamsal olarak birbirinden öyle uzaktır ki yakın anlamlı bile sayılamaz:

? My brother is a priest - or, more exactly, a social worker. (? Abim bir papaz -daha doğrusu bir sosyal hizmet çalışanıdır.)

¹⁶ Bu cümleler arasındaki ilişki tek taraflıdır:

?Bir hoca bir ölçüde papazdır.

?Bir şovcu bir ölçüde futbolcudur.

?Bir aktör bir ölçüde hocadır.

Şu anda bu tür bir ilişki için hangi anlamsal özelliklerin gerekli olduğu açık değildir, aynı zamanda ilişkinin yönünü hangi unsurların yönettiği de belli değildir (biraz tartışma için bk. Lakoff, G. (1973). Hedges: a study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts. Journal of Philosophical Logic. 2, 4, p. 458-508.

Fakat kelimeler yeterince yakınsa birbirlerini nitelerler:

My brother is a teacher - or, more exactly, a coach. (Abim hoca, daha doğrusu koçtur.)

12.4 Benzerlik İlişkileri ve Eş Anlamlılık

Dördüncü bölümde tarif edilen benzerlik ilişkileri - belli kayıtlarla birlikte - hem bilişsel eş anlamlılık hem de yakın anlamlılık açısından geçerlidir. Yakın anlamlılığa daha dolaysız şekilde teşmil edilebilir. Kriter özellikleri bakımından farklılaştıkları için, bir yakın anlamlı sözcük çifti, kesin konuşmak gerekirse, bağdaşmaz, bağdaşır yahut alt anlam ve üst anlam ilişkisi içinde olmalıdır (Elbette kriterleri birbirine uyuyorsa, artık yakın anlamlı değil bilişsel eş anlamlı olurlar). Mahiyeti ne olursa olsun, anlamsal zıtlığın iletişimsel manası birbirine karşıt öğelerin yakın anlamlı olmaması halinde olacaklara göre azalır; dolayısıyla eş anlamlılık içerisindeki benzerlik ilişkilerine özel isimler vermek meşru görünmektedir. Bu yüzden mikro-ilişkilerden bahsedeceğiz:

Mikro-bağdaşmazlık: *roller: breaker (büyük dalga: dev dalga)*

(Micro-incompatibility) *execute: murder (infaz etmek: cinayet işlemek)*

priest: pastor (rahip: papaz)

cashier: unfrock ((özellikle ordudan) ihraç etmek: papazlıktan atmak)

pretty: handsome (güzel: yakışıklı)

orchestra: band (orquestra: müzik grubu)

Mikro-bağdaşırılık *review: article (tenkit: makale)*

(micro-compatibility) *letter: note (mektup: not)*

brainy: cunning (kafalı: kurnaz)

Mikro-alt anlam ilişkisi: *roller: wave (büyük dalga: dalga)*

(micro-hyponymy) *execute: kill (infaz etmek: öldürmek)*

pretty: good-looking (güzel: hoş görünümlü)

cashier: sack ((özellikle ordudan) ihraç etmek: def etmek)

fearless: brave (korkusuz: cesur)

Uyum ilişkileri (congruence relations) burada tam olarak bilişsel eş anlamlılarda olduğu gibi işlememektedir. Bilişsel eş anlamlılar özdeş kriter özelliklerine ve böylelikle özdeş mantiki hususiyetlere de sahip olduğundan, bağdaşmazlık, alt anlamlılık vb.yi tanımlamak üzere kapsama ilişkilerini kullanamayız. Fakat bunlara benzer ilişkiler şüphesiz mevcuttur. Yalnızca normal eşdizim aralıkları açısından farklılaşan bilişsel eş anlamlılar örneğini düşünün. Böyle bir sözcük çiftinin üyeleri arasındaki (daha hususi) anlam ilişkisini onların normal eşdizim aralıkları arasındaki ilişki bağlamında tanımlayabiliriz. İki ranj (aralık) birbirinden ayrılmış olabilir (örn: **addled: rancid (çürük: kokmuş)**); bu ayrıklık (disjunct), bağdaşmazlık (incompability) benzeri bir ilişkiye yol açar. Yahut bu ranjlar birbiriyle örtüşebilir (örn: **engine: motor**) bu da bağdaşırılık (compability) benzeri bir ilişkiye yol açar. Bazen bir kelimenin normal birlikte kullanım aralığı öbür kelimenin aralığına dâhil edilebilir (örn: **lively: spritely (canlı: enerjik)**) burada da alt anlamlılığa benzer bir ilişki görürüz. Başka bir farkın olmaması halinde özdeş eşdizim aralığına sahip ögeler, elbette, mutlak eş anlamlı olacaktır. Benzer ilişkiler başka açılardan farklılaşan bilişsel eş anlamlılar için de kurulabilir. Bağdaşmazlık ve alt anlamlılık vb. ile paralelliği ortaya çıkarmak ve aynı zamanda farklılaşan özelliklerin önemsizliğini vurgulamak için nano-bağdaşmazlar (nano-incompatibles), nano-bağdaşlılar (nano-compatibles), nano-alt anlamlılar (nano-hyponyms) ve nano-üst anlamlılar (nano-superordinates)dan bahsedebiliriz.¹⁷

12.1’de bilişsel eş anlamlıların yakın anlamlılardan “daha eş anlamlı”, yakın anlamlıların ise eş anlamlı olmayan kelimelerden “daha eş anlamlı” oldukları ortaya konuldu.

Bilişsel eş anlamlılar arasında genel anlamda tam benzerlik (full congruence) olması en yakın ilişkiyi doğurur; tam benzerliğin arkasından kapsama (inclusion), örtüşme (overlap) ve en nihayetinde ayrıklık (disjunction) gelir.

Yakın eş anlamlılık (plesionym) içerisinde de benzer bir derecelendirme yapılabilir; tam manasıyla benzer ögelerin aslında daha geniş bir bilişsel eş anlamlılar kategorisine ait olması durumu hariçtir tabii. Bilişsel eş anlamlılar ya da yakın anlamlılar sınıfı içerisinde, eş anlamlılık derecesi ve benzerlik türü arasındaki korelasyon kusursuz değildir, çünkü anlamsal özellikler kendi ayrıştırıcı güçleri bakımından farklılaşır. Fakat her biri ötekinin aynı türden eş anlamlısı olan ögeler arasındaki korelasyon kusursuzdur. Bu, bir üst anlamlı ve iki ya da daha fazla karşılıklı bağdaşmaz-alt anlamlıdan (incompatible hyponyms) oluşan ögeler setinde

¹⁷ Son derece az, milyarda bir bağdaşan-bağdaşmayan-alt anlam ve üst anlam içeren kelimeler olarak düşünebiliriz (ç.n.)

zaman zaman olur: Bir üst anlamlı sözcük, yakın anlamlı addedilecek alt anlamlarından birine yeterince yakındır; fakat alt anlamlıların ayrıksı ilişkilerinden ötürü birbirinin yakın anlamlısı olamayacak kadar da uzaktır. Bu durum *horse (at): stallion (aygır): mare (kısırak)* örneğinde karşımıza çıkar. Kriterlerimize göre *horse (at)* ve *stallion (aygır)*, tıpkı *horse (at)* ve *mare (kısırak)* gibi, yakın anlamlıdır fakat *mare (kısırak)* ve *stallion (aygır)* aralarındaki cinsiyet farkı çok göz önünde olduğundan ötürü, yakın anlamlı değildir.

12.4 Eş Anlamlılık dışında kalan “mutlak (Absolute)”, “Bilişsel (Cognitive)” ve “Yakın (plesio-)” ilişkiler

Farklı eş anlamlılık türlerini anlatmak için kullanılan “mutlak”, “bilişsel” ve “yakın” kategorileri, her ne kadar eş anlam dışında kalan “yakın” anlam ilişkileri bizi fazla ilgilendirmiyor gibi görünse de, prensipte sözcükler arasındaki bütün ilişkilere genişletilebilir. Mutlak eş anlamlılığın nadir bir olgu olduğu ortaya konulmuştur; fakat mutlak eş anlamlılığın bir anlamda doğal ve muhtemelen değişken olduğuna inanmak için sebeplerimiz varken, bir dilin niçin mutlak karşıt anlamlılık ya da mutlak alt anlamlılığı hor görmesi gerektiğine dair sebep yoktur. Fakat yine de mutlak eş anlamlıyı tanımlamak diğer mutlak ilişkileri tanımlamaktan daha kolaydır. Herhangi bir anlam farkı, bir sözcük çiftini mutlak eş anlamlı olmaktan meneder; fakat mesela bir alt anlamlı, üst anlamlı ya da karşıt anlamlı sözcük çiftinin bazı anlamsal farklar sergileyeceği aşikârdır. Bu yüzden de mutlak ilişkiler için hangi anlam farklarının hoş görüldüğünü, hangilerinin ise görülmeyeceğini belirlememiz gerekiyor. Bunun yollarından biri bilişsel eş anlamlılığı model olarak kullanmaktır: Şöyle bakalım: Örneğin X, Y’nin mutlak alt anlamlısıdır. Şu durumda:

(i) X, Y’nin alt anlamlısıdır.

(ii) X’in anlamı Y’nin anlamından mutlak olmayan bilişsel eş anlamlıların farklılaşabileceği herhangi bir şekilde farklılaşmıyor demektir.

Yani dil kesiti ya da diyalekt açısından farklılaşmamaları gerekir (nispeten sorunsuz); anlatımsal anlam bakımından da farklılaşmamaları gerekir (yine nispeten sorunsuz); son olarak eşdizim bakımından da farklılaşmamaları gerekir. Son kriter daha zordur zira farklı kriter özellikleri olan ögeler kaçınılmaz olarak kendi farklı eşdizim örüntülerine sahiptir. Bunu söylemesi kolaydır; fakat uygulamada sorunlar yaratabilir. Yine de epey ikna edici bir örnek *dog (köpek)* kelimesinin mesela *animal (hayvan)* sözcüğünün mutlak alt anlamı, *long (uzun)* kelimesi *short (kısa)* sözcüğünün mutlak zıt anlamlısı olarak düşünülmesi olacaktır. Genel anlamda konuşacak olursak; eğer X, Y’nin mutlak R’si ise o durumda X’in bilişsel eş anlamlısı

olan herhangi bir kelime Y'nin bilişsel R'si olacaktır. Bu yüzden de mesela *clean (temiz)* ve *dirty (kirli)* mutlak zıt anlamlılardır; *mucky (pis)*, *dirty (kirli)*'nin bilişsel eş anlamlısıdır haliyle *clean (temiz)* ve *mucky (pis)* de bilişsel zıt anlamlılardır.

Eş anlamlılıkla ilgili kelime anlamlarının sistematik boyutlarına dair araştırmamız burada sonuca bağlanıyor: Önemli başlıkların çoğuna, her ne kadar herhangi birinin betimleyici düzeyde dahi açıklanması yılları bulacak olsa da, değinildi. Fakat şu da akılda tutulmalıdır ki mevcut araştırmamız kelime dağarcığındaki yapı ve sistem araştırmasıyla ciddi şekilde sınırlandırılmıştır. Kelimelerin anlamlarıyla ilgili önem arz eden şeylerin çoğu – hiç olmazsa dili günlük kullananlar açısından - münferit ve özgüdür. Bu kitapta başvuru bağlamsal yaklaşım da kelimelerin münferit anlamsal özellikleriyle ilgili çok değerli bilgiler vermeye yetecektir; fakat burada o yol izlenmemiştir.